

ПОСЕЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ШНУРОВОЇ КЕРАМІКИ ВЕРХНЬОГО ПРИДНІСТЕР'Я: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Марія ВОЙТОВИЧ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, Львів, Україна, e-mail: danylivmari@ukr.net*

Розглянуто поселення культури шнурової кераміки на території Верхнього Придністер'я, яка проживала тут у III тис. до н. е. Джерельна база дослідження охоплює 24 пункти (Бовшів, Гончарівка, Гумніська, Дашава, Затока I–II, Кавське, Карачинів, Кліщівна, Колодруби, Корчівка, Львів (Замкова гора), Мшана, Нижанковичі (3 пам'ятки), Підмостичі, Підгороддя I, Прийма I, Сіде, Старий Самбір I, Хирів, Фраґа, Ягодівці), що становить третину від загальноновідомих. Для 21 пункту здійснено прив'язку до топографічних умов із чого встановлено, що більшість пам'яток (43 %) розташовані на перших надзаплавних терасах річок і невеликих потічків, які примикають до них (Бовшів, Львів, Нижанковичі I–III, Підмостичі, Сіде).

Встановлено, що терасові поселення розташовані на значних висотах (360–410 м н. р. м.). До мисових пам'яток зараховано 7 (38 %) від загальної кількості із визначеною топографією (Гумніська, Затока I–II, Корчівка, Підгороддя, Прийма); частина розміщена на похилих берегах невеликих річок і потічків, частина – на берегах приток Дністра. Визначено, що поселення на піщаних дюнах у долинах рік становлять 19 %, зокрема в Мшані й Колодрубках, а також у сильно заболоченій місцевості заплави р. Ступниця напоблизу Кавська.

Лише у чотирьох поселеннях проведено археологічні розкопки (Бовшів, Кавське, Прима, Сіде). На поселенні в Сіде досліджено декілька об'єктів, представлених винятково вогнищами. На поселенні в Бовшеві, крім культурного шару, нерухомих об'єктів не виявлено. На багатошаровому поселенні у Приймі зафіксовано залишки культурного шару, у якому знайдено крем'яні вироби та фрагменти глиняного посуду. У Кавську відкрито декілька вогнищевих ям і зольних плям. Зазначено, що хронологічно досліджені стаціонарно поселення вказують на тяглість традицій поселенських структур, зокрема поселення в Сіде належить до ранньої фази розвитку культури, натомість у Кавську – до пізньої. Спостережено, що датування інших поселень на сьогодні ускладнене недостатньою джерельною базою. Висловлено застереження, що поселення в Бовшеві та Приймі потрібно розглядати критично, оскільки існує велика ймовірність того, що ці пам'ятки належать до епішнурового горизонту.

Ключові слова: культура шнурової кераміки, Верхнє Придністер'я, поселення, топографія, мис, заплава, тераса, культурний шар, вогнище, датування.

У III тис. до н. е. на території Верхнього Придністер'я проживало населення культури шнурової кераміки (КШК), яке залишило після себе переважно поховальні пам'ятки. Вони виступають здебільша підкурганними інгумаційними захороненнями, здійсненими у ямах. Натомість поселення вивчені значно слабше. Лише на кількох пам'ятках проводили стаціонарні дослідження (Бовшів, Сіде, Кавське, Прийма). До імовірних поселень належать ще 20 пунктів, відомих внаслідок розвідкових досліджень (Гончарівка, Гумніська, Дашава, Затока I–II, Карачинів, Кліщівна, Колодруби, Корчівка, Львів (Замкова гора), Мшана, Нижанковичі (3 пам'ятки), Підмостичі, Підгороддя I, Старий Самбір I, Хирів, Фраґа, Ягодівці) (рис. 1) [Войтович, 2021, с. 8].

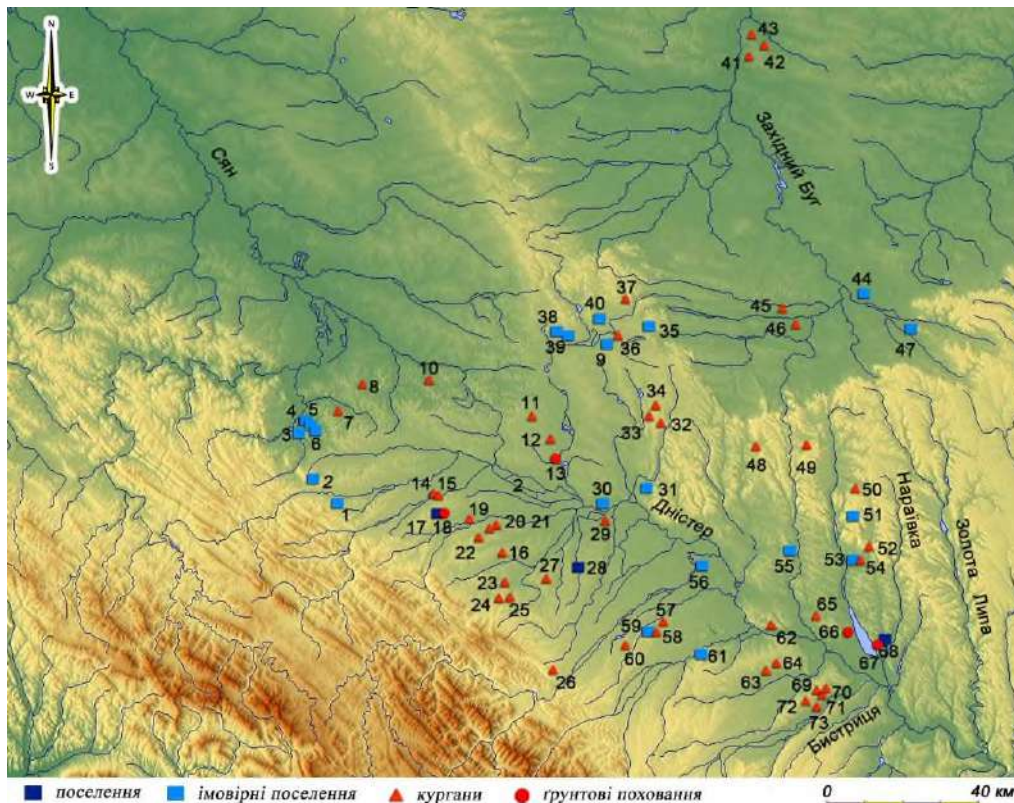

Рис. 1. Локалізація пам'яток КШК у Верхньому Придністер'ї: Львівська обл.: 1 – Старий Самбір; 2 – Хирів; 3 – Підмостичі; 4 – Нижанковичі I; 5 – Нижанковичі 2; 6 – Нижанковичі 3; 7 – Міженець; 8 – Баличі; 9 – Мшана; 10 – Стоянці; 11 – Коропуж; 12 – Комарно; 13 – Березець; 14 – Кульчиці, ур.Могилки; 15 – Кульчиці, ур.Війтова гора; 16 – Залужани; 17, 18 – Сіде; 19 – Велика Озими́на; 20 – Биків, ур. Бігії́вка; 21 – Биків, ур. Коло фігури; 22 – Брони́ця; 23 – Боле́хівці; 24 – Сте́бник; 25 – Колпе́ць; 26 – Хромогорб; 27 – Нижні Гаї; 28 – Кавське; 29 – Раделичі; 30 – Колодруби; 31 – Прийма; 32 – Поляна; 33 – Красів; 34 – Підтемне; 35 – Львів; 36 – Суховоля; 37 – Рокитне; 38 – Затока 1; 39 – Затока 2; 40 – Карачинів; 41 – Ракова; 42 – Арламівська Воля 16; 43 – Оселя 31; 44 – Гумніська; 45 – Убині; 46 – Новосілки (Ліські); 47 – Гончарівка; 48 – Серники; 49 – Остоловичі; 50 – Дусанів; 51 – Кліщівна; 56 – Жидачів 1; 57 – Йосиповичі; 58 – Дашава, ур. Зруби; 59 – Дашава, ур. Корчунок; 60 – Лотатники; 61 – Корчівка; 74 – Твіржа 32; Івано-Франківська обл.: 52 – Стратин; 53 – Підгороддя, ур.Замок; 54 – Підгороддя; 55 – Фрага 1; 62 – Вишнів; 63 – Негівці; 64 – Томашівці; 65 – Колоколин; 66 – Дем'янів; 67 – Бовшів, ур. Сулива; 68 – Бовшів, ур. Підліски; 69 – Крилос, ур. Над Бігуном; 70 – Крилос, ур. Глина; 71 – Крилос, ур. Діброва; 72 – Комарів; 73 – Вікторів

Fig. 1. Localization of sites of Corded ware culture in Upper Dnister region: Lviv region: 1 – Staryi Sambir; 2 – Khyriv; 3 – Pidmostychi; 4 – Nyzhankovychi I; 5 – Nyzhankovychi 2; 6 – Nyzhankovychi 3; 7 – Mizhenets; 8 – Balychi; 9 – Mshana; 10 – Stoiantsi; 11 – Koropuzh; 12 – Komarno; 13 – Berezets; 14 – Kulchytsi, Mohylky Place; 15 – Kulchytsi, Viytova Hora Place; 16 – Zaluzhany; 17, 18 – Side; 19 – Velyka Ozymyna; 20 – Bykiv, Bigiivka Place; 21 – Bykiv, Kolo Figury Place; 22 – Bronytsia; 23 – Bolekhivtsi; 24 – Stebnyk; 25 – Kolpets; 26 – Khromohorb; 27 – Nyzhni Hai; 28 – Kavskie; 29 – Radelychi; 30 – Kolodrubys; 31 – Pruima; 32 – Poliana; 33 – Krasiv; 34 – Pidtemne; 35 – Lviv; 36 – Sukhovolia; 37 – Rokytne; 38 – Zatoka 1; 39 – Zatoka 2; 40 – Karachyniv; 41 – Rakova; 42 – Arlamivska Volia 16; 43 – Oselia 31; 44 – Humnyska; 45 – Ubyni; 46 – Novosilky (Liski); 47 – Honcharivka; 48 – Sernyky; 49 – Osgolovychi; 50 – Dusaniv; 51 – Klischivna; 56 – Zhydachiv 1; 57 – Yosypovychi; 58 – Dashava, Zrubby Place; 59 – Dashava, Korchunok Place; 60 – Lotatnyky; 61 – Korchivka; 74 – Tvirzha 32; Ivano-Frankivsk region: 52 – Stratyn; 53 – Pidhoroddia, Zamok Place; 54 – Pidhoroddia; 55 – Fraga 1; 62 – Vyshniv; 63 – Negivtsi; 64 – Tomashivtsi; 65 – Kolokolyn; 66 – Demianiv; 67 – Bovshiv, Sulyva Place; 68 – Bovshiv, Pidliski Place; 69 – Krylos, Nad Bihunom Place; 70 – Krylos, Hlyna Place; 71 – Krylos, Dibrova Place; 72 – Komariv; 73 – Viktoriv

Мета запропонованого дослідження – проаналізувати стан досліджень поселенських пам'яток КШК, оскільки сьогодні її вивчення у Центрально-Східній Європі значно просунулось, що дає змогу глянути на поселення у Верхньому Придністер'ї крізь призму нових здобутків. Це важливо ще й з огляду на те, що остання узагальнювальна праця, у якій розглянута ця проблематика, побачила світ майже пів століття тому [Сवेशніков, 1974]. Відтак видається, що деякі з досліджених поселень КШК колись зараховані до цієї культури помилково.

Історія досліджень. Перше поселення КШК в українському Передкарпатті досліджене у XIX ст. Так, у 1860–1870 рр. Антін Петрушевич, Ісидор Шараневич, Антоній Шнайдер, В. Боярський проводили дослідження на Замковій горі у Львові у зв'язку з будівництвом колії в напрямку Відень–Львів. Доісторичні знахідки привернули увагу А. Петрушевича, який і розпочав тут польові розвідки (рис. 2). На місці поселення виявлено фрагменти кераміки, орнаментованої шнуровими відтисками, крем'яні вироби та кам'яну просвердлену сокиру [Булик, 2006, с. 303–304; 2008, с. 217; 2010, с. 32; Мацкевий, 2008, с. 112–113, 118].

Наступна пам'ятка КШК, яка належить до поселень, досліджена в 1956–1957 рр. Тоді на території Дрогобицького передгір'я діяла Прикарпатська археологічна експедиція під керівництвом Константина Берняковича, яка відкрила низку курганних могильників і середньовічних городищ [Бернякович, 1959, с. 29]. Проте найцікавішими виявилися дослідження, проведені на своєрідному типі поселень, розміщеному на штучних насипах у заплаві р. Ступниці біля с. Кавсько Стрийського р-ну Львівської обл. [Сवेशніков, 1959, с. 24; Смішко, 1959, с. 13]. На пам'ятці розкопано шість насипів [Литвиненко, 1958, с. 158]. У насипах 1 і 2 виявлено зольні плями та вогнищеві ями, а також значну кількість речового матеріалу. На основі проведених робіт і порівняння їх із матеріалами інших пам'яток К. Бернякович зарахував «поселення біля с. Кавсько до найбільш ранньої групи пам'яток культури шнурової кераміки Верхнього Подністров'я в порівнянні з такими пам'ятками, як Баличі, Коропуж, Комарно та ін.» [Бернякович, 1959, с. 40, 42]. Згодом таке ж датування цієї пам'ятки продовжує Ігор Сवेशніков [Сवेशніков, 1974, с. 33, 52]. Однак виявлений там матеріал вказує на пізній етап датування вказаного поселення [Войтович, 2012; Machnik, 1979, s. 61].

Під час рятівних досліджень, зумовлених будівництвом Бурштинської теплової електростанції, у 1961 р. Лариса Крушельницька зафіксувала залишки сильно порушеного культурного шару поселення КШК в ур. Підліски у с. Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл. [Крушельницька, 1962, арк. 13]. Виявлений рухомий матеріал складався з уламків посуду, кам'яних і крем'яних виробів [Сवेशніков, 1974, с. 28].

Наступне поселення КШК виявили 1969 р. працівники Львівської картинної галереї на території школи с. Корчівка Жидачівського р-ну Львівської обл. Пункт вдалося ідентифікувати за зібраними на поверхні крем'яними виробами та кам'яними сокирами [Сवेशніков, 1974, с. 28; 1976, с. 52;

Рис. 2. Антін Петрушевич (1821–1913). Автор портрету Теофіл Копистинський

Fig. 2. Antin Petrushevych (1821–1913). Author of the portrait – Teophil Kopystynskyi

Крушельницька та ін., 1982, с. 17]. Цього ж року Л. Крушельницька виявила залишки поселення неподалік с. Гончарівка Золочівського р-ну. На пам'ятці зібрано фрагменти кераміки, крем'яні та кам'яні вироби [Крушельницька та ін., 1982, с. 21].

Виявлення пам'яток, що належать до КШК, продовжувалося 1973–1974 рр. під час спільних робіт експедиції Львівського університету й Інституту суспільних наук, яка проводила археологічні пошуки на території Львівської обл. Її учасники до КШК зарахували три пам'ятки: два поселення поблизу сіл Затока й одне біля Карачинова Яворівського р-ну [Артюх, Мацкевой, Боднар, 1975, с. 250–251, Крушельницька та ін., 1982, с. 23, 26].

У середині 1970-х років Іван Михальчишин виявив три поселення в околиці с. Нижанковичі й одне неподалік с. Підмостичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. Специфічна ознака всіх – розміщення на першій надзаплавній терасі р. Вигор (В'яр) [Крушельницька та ін., 1982, с. 19].

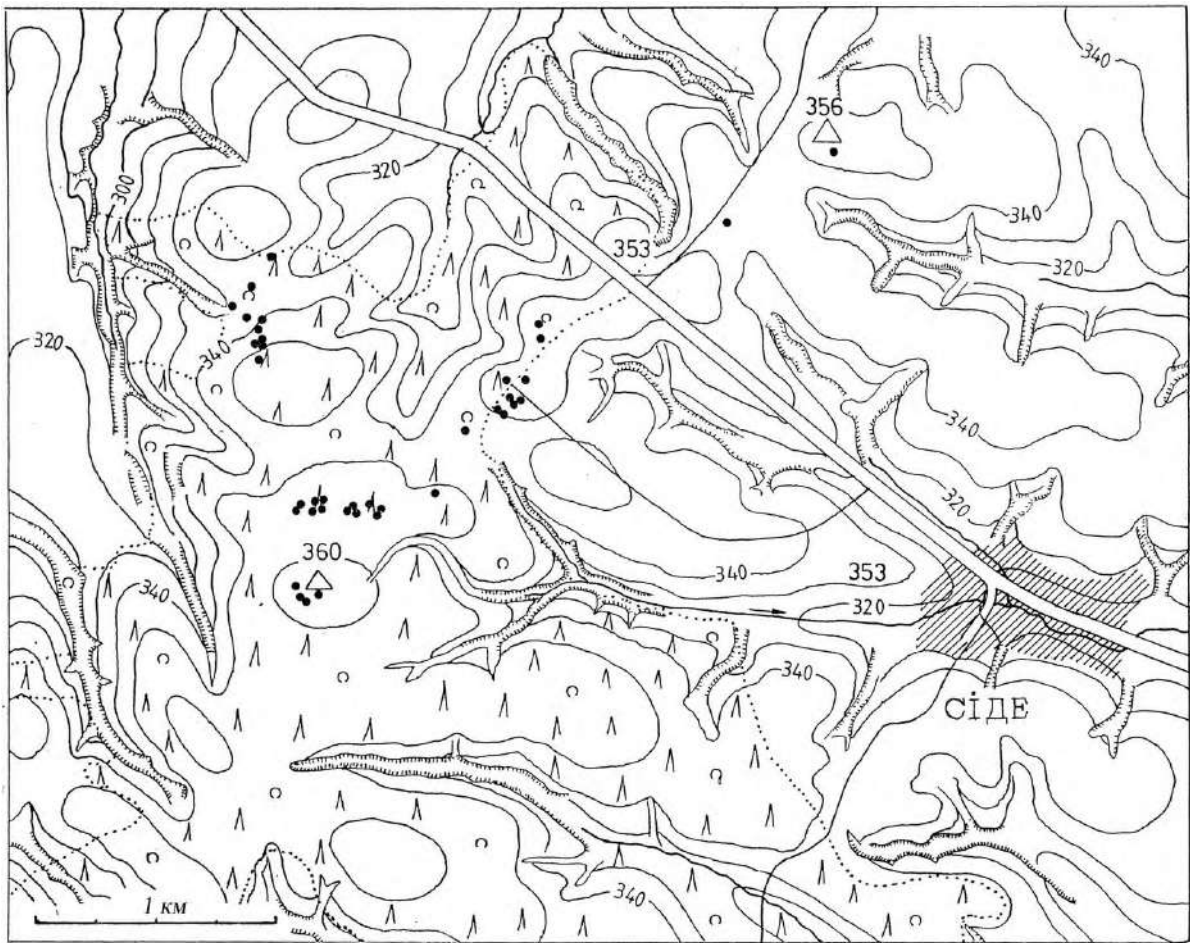

Рис. 3. Локалізація курганного могильника та поселення в околицях с. Сіде (за Цигилик, 1997)

Fig. 3. Localization of the barrow cemetery and settlement near Side village (by Цигилик, 1997)

У 1988–1989 рр. під час досліджень мезолітичної пам'ятки в ур. Німечка неподалік с. Прийма Миколаївського р-ну Львівської обл. Леонід Мацкевий натрапив на залишки культурного шару інших епох, зокрема і КШК [Мацкевий, 1993, с. 55–56; 1998, с. 30; Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009, с. 80–81, 91–92].

На початку 1990-х років Українсько-польська археологічна експедиція під керівництвом Володимира Цигилика та Яна Махніка відкрила залишки поселення поблизу м. Старий Самбір

на Львівщині. Зібрано фрагменти кераміки та крем'яні вироби. Раніше тут виявлено також кам'яну бойову сокиру, що належить до ранньої фази КШК [Грибович та ін., 1996, с. 15; Цигилик, 1995, с. 102].

У 1995 р. розвідковий загін археологічної експедиції Львівського державного університету ім. І. Франка, яку очолили Роман Чайка та Петро Довгань, провів обстеження кількох районів Львівської обл., завдяки чому виявлено нові поселення. У Миколаївському р-ні біля с. Колодруби у стінці меліоративних траншей зафіксовано культурні нашарування двошарової пам'ятки, при чому нижні шари пов'язані із залишками поселення КШК [Чайка, Довгань, 1996, с. 80; Мацкевий, Козак, 2009, с. 97].

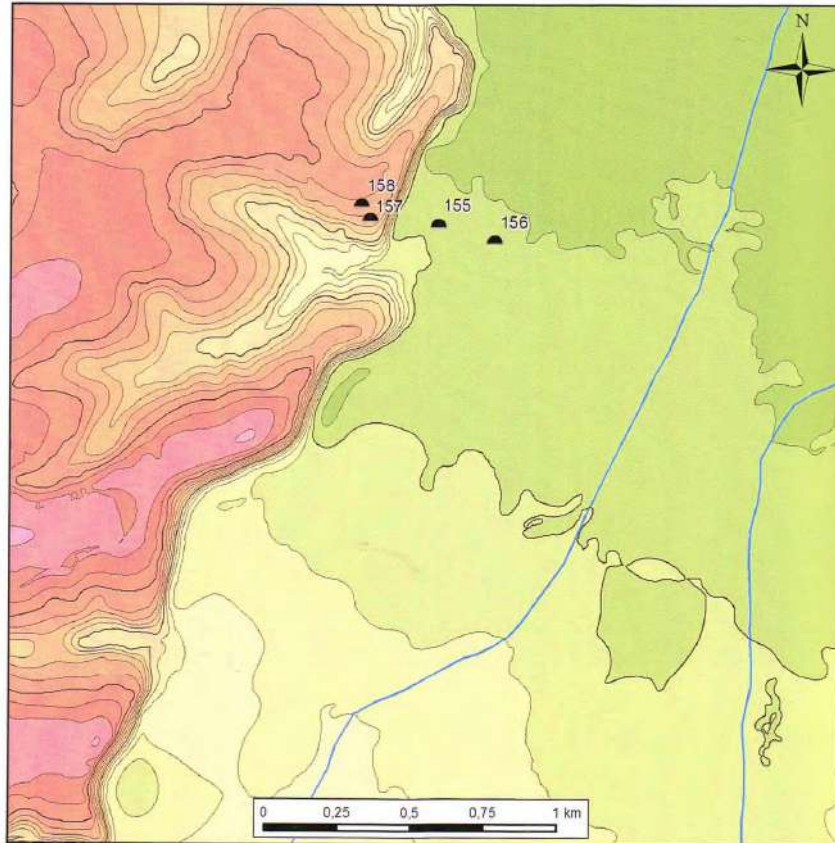

Рис. 4. Розміщення збережених курганів поблизу с. Кавське (за Makarowicz et. al., 2016)

Fig. 4. Situation of preserved barrows near Kavske village (by Makarowicz et. al., 2016)

Наступного року завдяки стаціонарним дослідженням Українсько-польської археологічної експедиції на курганному могильнику в ур. Верхи поблизу с. Сіде Самбірського р-ну виявлено й частково досліджено поселення КШК [Цигилик, 1997, арк. 1–8; Цигилик та ін., 1999, с. 191–192; Павлів, Петегрич, Принада, 2004, с. 48; Machnik et al., 2000, s. 189]. У цьому урочищі розкопано насип під номером 3. Як виявилось у процесі аналізу, курган – це природне підвищення терену, проте в закладеному розкопі виявлено залишки поселення ранньої групи населення КШК і досліджено більш пізні поховання цієї ж спільноти. Вагомим досягненням стало одержання ранньої дати перебування племен КШК на наших теренах, що збігається із найбільш ранніми датами існування цієї культури на території Європи [Machnik, Sosnowska, Сухуток, 1997, s. 3–22], а також стверджено перебування у цій же місцевості носіїв культури лійчастого посуду [Цигилик та ін., 1999, с. 191].

У 2000–2001 рр. під час досліджень пізньосередньовічного монастиря Воздвиження Чесного Хреста поблизу с. Йосиповичі Стрийського р-ну Львівської обл. археологічна експедиція НДЛ-81 Львівського національного університету ім. І. Франка, очолювана Василем Рудим, здійснила обстеження навколишньої місцевості. Так, в ур. Корчунок в околицях смт Дашави відкрила залишки поселення цієї культури [Рудий, Касюхнич, Вітвицька, 2003, с. 18–20, рис. 1–8].

Від 2010 р. до сьогодні виявлено ще кілька ймовірних поселень КШК на Мостищині й Яворівщині (Арламівська Воля 11, Оселя 31, Твіржа 32,) [Пастеркевич, 2018, с. 118, 122; Чопек та ін., 2018, с. 584, 645, 663]. Однак на кожному з цих пунктів виявлено по одному фрагменту кераміки КШК. Тому видається, що такі пам'ятки потрібно називати місцезнаходженнями матеріалу цієї культури, а їхня належність до поселень дещо передчасна.

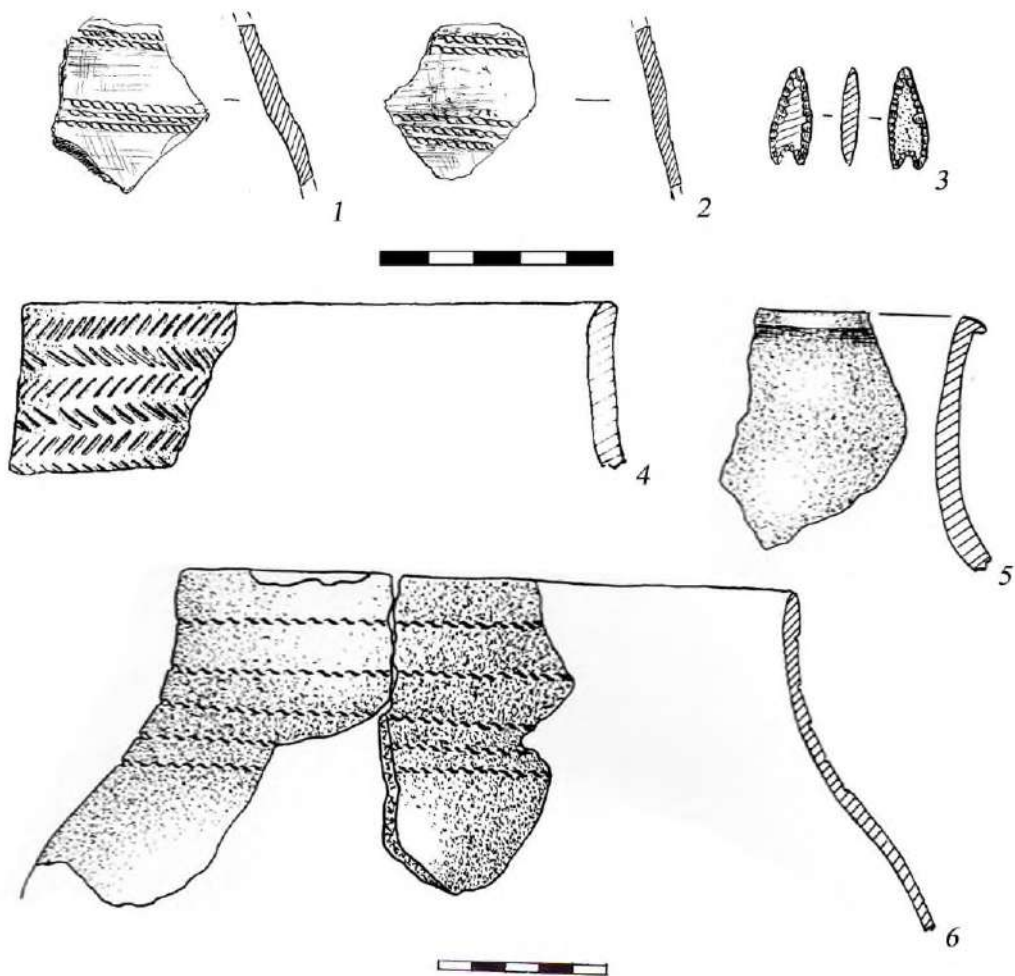

Рис. 5. Знахідки з культурного шару поселень у Бовшеві (4–6) та Приймі (1–3). 1–2, 4–6 – глина; 3 – кремін (за 1–3 – Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009; 4–6 – Сवेशников, 1971)

Fig. 5. Finds from the cultural layer of settlements in Bovshiv (4–6) and Pryima (1–3). 1–2, 4–6 – clay; 3 – flint (by 1–3 – Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009; 4–6 – Сवेशников, 1971)

Просторова локалізація. Незважаючи на низький рівень досліджень поселень КШК Верхнього Придністер'я, накопичені джерела дають змогу виділити перші закономірності поселенської організації. Так, для 21-го пункту зроблено прив'язку до топографічних умов. З

огляду на просторову локалізацію, їх поділено на терасові, мисові й заплавні (табл. 1). Для більшості поселень притаманне значне висотне розміщення на перших надзаплавних терасах річок і невеликих потічків, що примикають до них. Вони становлять 43 % від загальної кількості. Сюди належать такі поселення: Бовшів, Львів, Нижанковичі I–III, Підмостичі, Сіде, Старий Самбір, Хирів [Булик, 2006, с. 303–304; 2010, с. 32; Грибович та ін., 1996, с. 13, 15; Крушельницька та ін., 1982, с. 8, 19; Мацкевий, 2008, с. 112–113; Мацкевий, Козак, 2009, с. 40, 110; Павлів, Петегірч, Принада, 2004, с. 48–49; Свешніков, 1974, с. 28; Цигилик, 1995, с. 103; Цигилик та ін., 1999, с. 191–192].

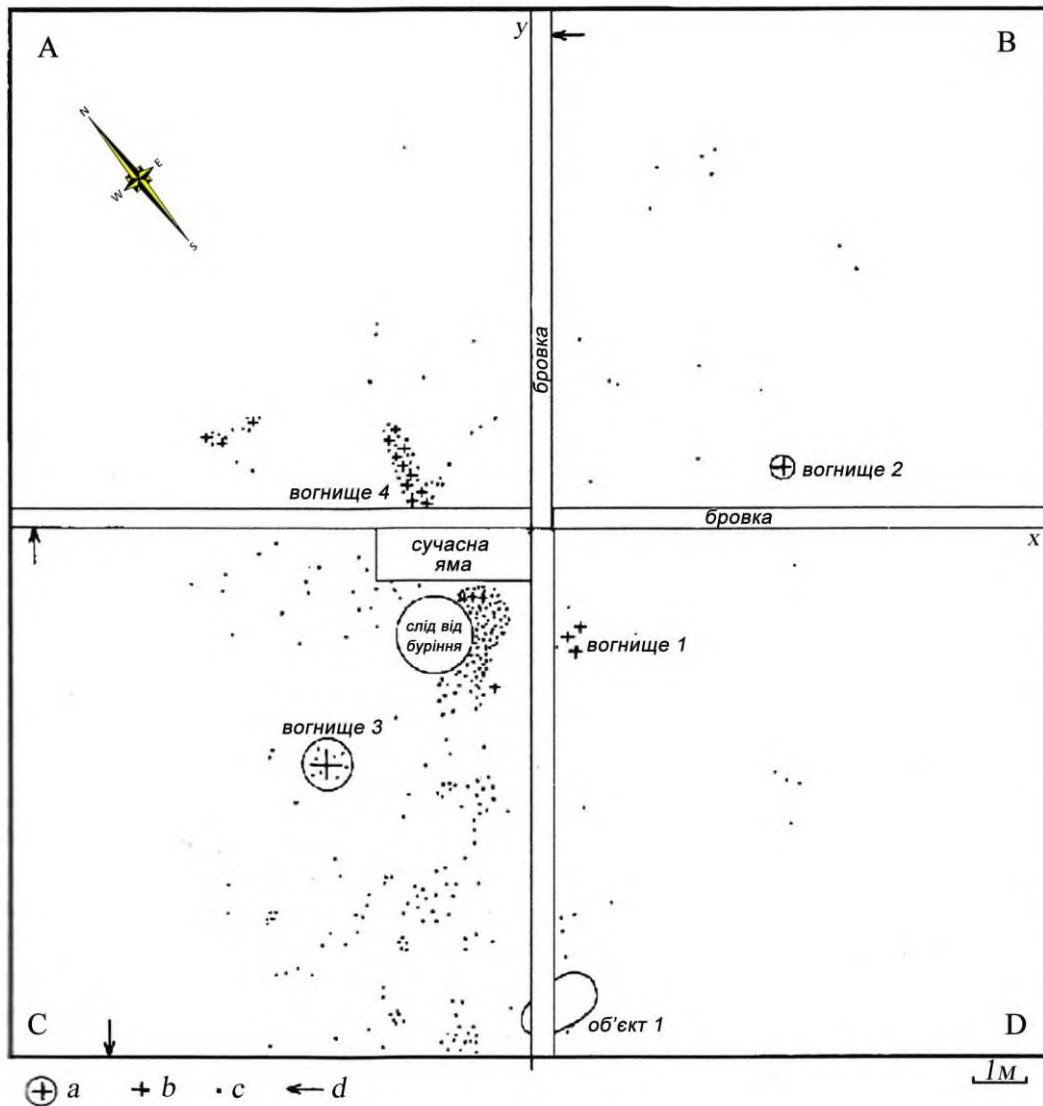

Рис. 6. Сіде, ур.Верхи. План розкопу 1996 р.: а – вогнище з перепаленою глиною; б – скупчення деревного вугілля; с – скупчення кераміки; д – позначення фіксованих профілів (за Цигилик, 1997)
Fig. 6. Side, Verkhny Place. Plan of excavation of 1996: a – fireplace with burnt clay; b – concentration of charcoal; c – concentration of ceramic ware; d – marking of fixed profiles (by Цигилик, 1997)

Зокрема, поселення в Бовшеві (ур. Підліски) розташоване на південному схилі першої надзапавної тераси лівого берега р. Гнила Липа [Крушельницька, 1963, арк. 15]. Усі три в Нижанковичах розміщені на першій надзапавній терасі правого берега р. Вигор. Одне з них

локалізоване на березі струмка [Крушельницька та ін., 1982, с.19]. У подібних умовах перебуває пункт у Підмостичах (перша надзаплавна тераса правого берега р.Вигор) [Крушельницька та ін., 1982, с.19]. На плоскому хребті височини розміщений курганний могильник і поселення в ур.Верхи в Сідому (рис. 3) [Machnik, Sosnowska, Cyhulyk, 1997, s. 3, рус. 1]. Поселення КШК Старий Самбір локалізоване на терасі при впадінні потоку Яблунька у Дністер [Грибович та ін., 1996, с. 15].

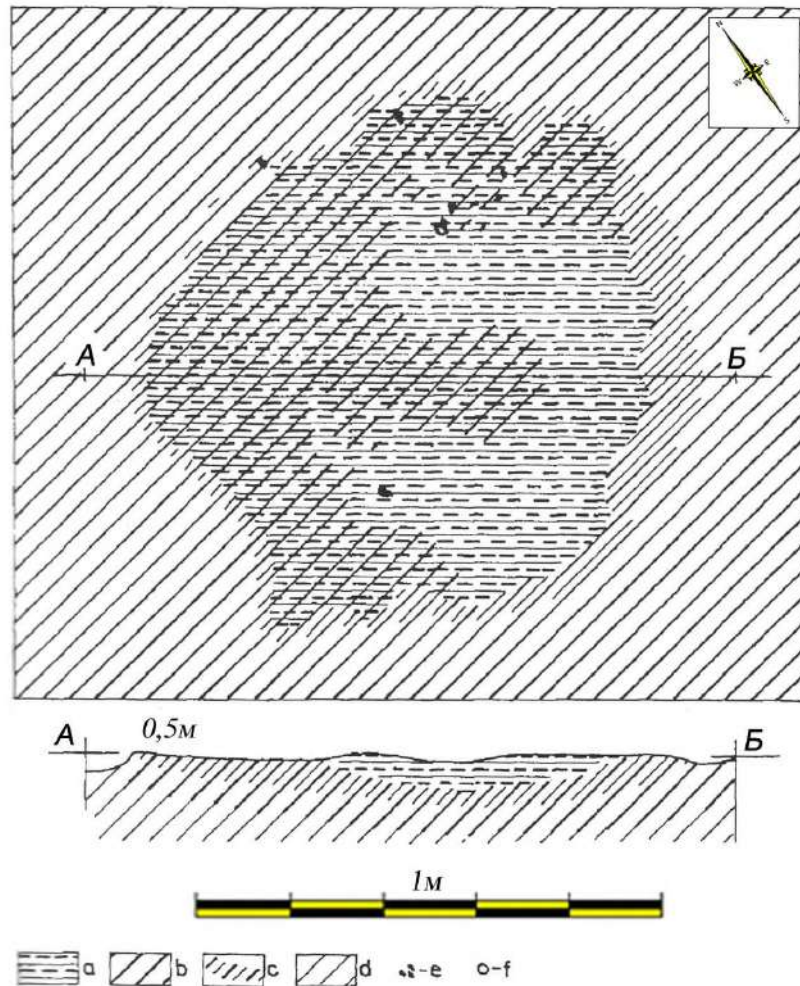

Рис. 7. Сіде, ур. Верхи. План і перетин вогнища № 3: а – перепалена земля цеглястого кольору; б – перепалена земля чорних і червоних кольорів; с – перепалена земля чорного кольору; d – земля коричневого кольору; е – фрагменти перепаленої землі та вугликів; f – кераміка (за Цигилик, 1997)

Fig. 7. Side, Verkhly Place. Plan and section of the fireplace № 3: a – burnt ground of brick hue; b – burnt ground of black and red colours; c – burnt ground of black colour; d – ground of brown colour; e – fragments of burnt ground and pieces of charcoal; f – ceramics (by Цигилик, 1997)

Терасові поселення розміщені на значних висотах, зокрема в Хирові – 368 м н. р. м., а саме урочище має назву «Лиса гора», що також вказує на високу просторову локалізацію [Грибович та ін., 1996, с. 13; Цигилик, 1993, с. 87]. Зруйноване поселення КШК у Львові розташоване неподалік Замкової гори [Булик, 2008, с. 217]. Поселення в Сідому – на висоті 360 м н. р. м. [Цигилик, 1997, арк. 2]. На значно вищій абсолютній позначці – поселення Старий Самбір I (410 м н. р. м.) [Грибович та ін., 1996, с. 15].

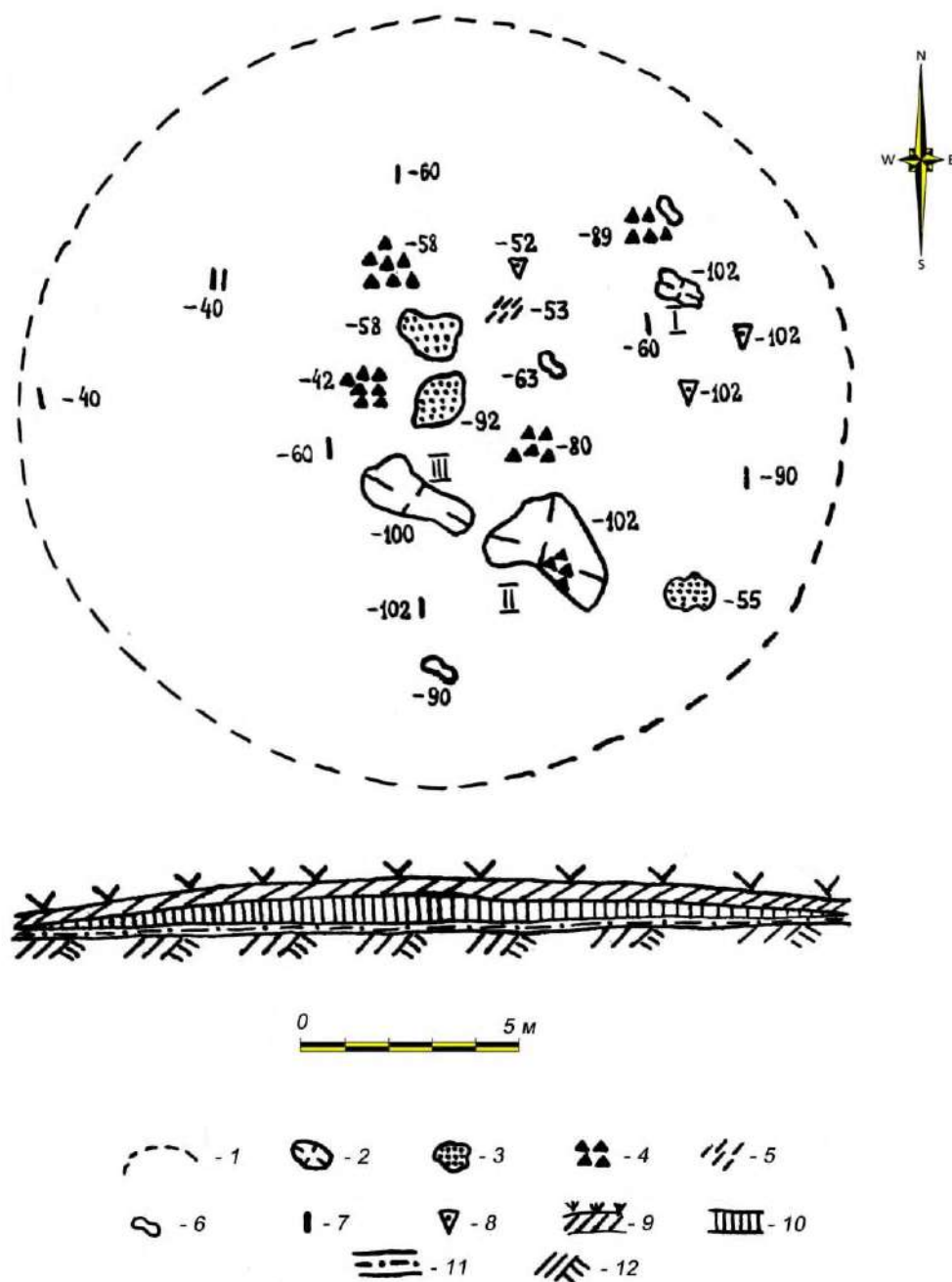

Рис. 8. Кавське. План і стратиграфічний профіль насипу 1: 1 – межі насипу; 2 – вогнищеві ями; 3 – зольні плями; 4 – скупчення кераміки; 5 – скупчення крем'яних відщепів; 6 – зернотерка; 7 – крем'яні знаряддя; 8 – кам'яні свердлені сокири; 9 – шар чорнозему; 10 – штучний насип; 11 – шар суглинку; 12 – материк (за Сवेशников, 1971)

Fig. 8. Kavskoe. Plan and stratigraphic profile of berm 1: 1 – lines of berm; 2 – fire pits; 3 – ashen spots; 4 – concentration of ceramic; 5 – concentration of flint flakes; 6 – mealing tone; 7 – flint tools; 8 – stone drilled axes; 9 – a layer of chernozem; 10 – artificial berm; 11 – a layer of loamy soil; 12 – bedrock (by Сवेशников, 1971)

До мисових пам'яток зараховано 7 поселень, що становить 38 % від загальної кількості із визначеною топографією. Сюди належать такі пам'ятки: Гончарівка, Гумніська, Затока І–ІІ, Корчівка, Підгороддя, Прийма [Вуянко, 1995, с. 78; Крушельницька та ін., 1982, с. 21, 23, 26; Мацкевий, 1993, с. 55–56; 1998, с. 30; Свешніков, 1976, с. 48]. Частина мисових поселень розміщена на похилих берегах невеликих річок і потічків. Зокрема, в Гончарівці розміщене на схилах берега невеликого струмка [Свешніков, 1974, с. 55]. На правому березі р. Стара – поселення в Карачинові [Крушельницька та ін., 1982, с. 26], у таких же умовах – в Гумніських [Свешніков, 1976, с. 48]. Натомість інша частина пам'яток розміщена на берегах приток Дністра. Зокрема, дві неподалік с.Затоки розташовані на лівому березі р.Верещиці [Крушельницька та ін., 1982, с. 23]. А на мисоподібному виступі високого правого берега р. Гнила Липа локалізований пункт у Підгородді [Павлів, Петегірч, 2015, с. 71].

Серед мисових поселень тільки одна пам'ятка розміщена у природно захищених умовах (печерно-скельних утворах). Ідеться про багатощарову пам'ятку Прийма І, де в першому навісі зафіксовано залишки культурного шару КШК [Мацкевий, 1998, с. 30]. Вона розміщена на мисі, поруйнованому ярмом, на лівому високому березі безіменного потічка, допливу Дністра [Мацкевий, 1993, с. 50]. Відстань від пункту до русла останнього становить 2,3 км. Зазначений ансамбль належить до карстово-суфозійного типу. Його верхня точка (V ярус) представлена гротом і розташована на рівні 47 м від тальвегу балки, а абсолютна висота пункту становить 374 м н. р. м. [Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009, с. 81]. У печерно-скельному утворі нерухомих об'єктів не виявлено. Тому не можна з'ясувати, чи маємо справу зі стаціонарним тривалим поселенням, чи з короткочасним пунктом.

Поселення на піщаних дюнах у долинах рік (4 пам'ятки), які становлять 19 % від загальної кількості, фіксуємо рідко. У таких топографічних умовах розміщені поселення у Мшаній і Колодрубках [Мацкевий, 1998, с. 30; Мацкевий, Козак, 2009, с. 97; Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356; Чайка, Довгань, 1996, с. 80]. Треба відзначити, що недалеко від останнього поселення, у сусідньому населеному пункті (с. Раделичі), в подібних топографічних умовах був розміщений зруйнований у середині ХХ ст. курганий могильник тієї ж культури [Артюх и др., 1977, с. 262; Конопля, 1996, с. 31; Мацкевий, 1998, с. 30; Мацкевий, Козак, 2009, с. 107]. У сильно заболоченій місцевості заплави р. Ступниця (у місці, де річка простягається меандроподібно) неподалік Кавська розміщене поселення на штучних насипах і курганий могильник (рис. 4) [Бернякович, 1959, с. 34; Bernjakovic, 1959, s. 694].

Характеристика поселень. З огляду на те, що більшість поселень належать до вірогідних, розгляну винятково пам'ятки, на яких проводили стаціонарні дослідження. Одна з небагатьох – у Бовшеві. Проте результати, треба зазначити, малоінформаційні, оскільки пункт повністю знищений поселенням пізнішого часу, а отриманий керамічний матеріал фрагментарно збережений (рис. 5, 4–6) [Крушельницька та ін., 1982, с. 8; Свешніков, 1974, с. 28]. Вдалося встановити, що культурний шар, у якому виявлено матеріали КШК, залягає на глибині 0,4–0,5 м від рівня денної поверхні. Нерухомих об'єктів тут не знайдено [Крушельницька та ін., 1982, с. 13].

На багатощаровому поселенні у Приймі зафіксовано залишки культурного шару, який залягав переважно в центральній частині розкопу, площею 164 м², у відкладах ґрунтового горизонту А, на глибині 0,7/0,8–1,4/1,7 м. Усього площа залягання знахідок КШК становила близько 100 м². У ньому виявлено крем'яні вироби, фрагменти глиняного посуду й фауністичні рештки в кількості 331 знахідки. Серед останніх переважає велика рогата худоба та європейська козуля. У незначній кількості – кістки кози, лисиці, зайця та птахів [Мацкевий, 1993, с. 51, 55; Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009, с. 96].

Колекція глиняного посуду складається із 61 знахідки. Він виготовлений із місцевої низькоякісної цеглистої глини, переважаючим мінералом якої є гідроліт. Поверхня посудин із внутрішньої сторони, а частково і зовнішньої, піддавалась загладжуванню м'яким предметом, зовнішня – твердим. Частина уламків декорована горизонтальними відтисками

потрійного шнура (рис. 5, 1–2). На основі макро- та мікроскопічного аналізу двох зразків керамічних виробів встановлено, що посуд виготовлявся за температури 460–570 °С [Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009, с. 92–93, 96]. Серед виробів із кременю виділяється знахідка наконечника стріли серцеподібної форми із сильно вгнутою основою (рис. 5, 3) [Мацкевий, Лосик, Панахид, 2009, с. 95; рис. 6, 10].

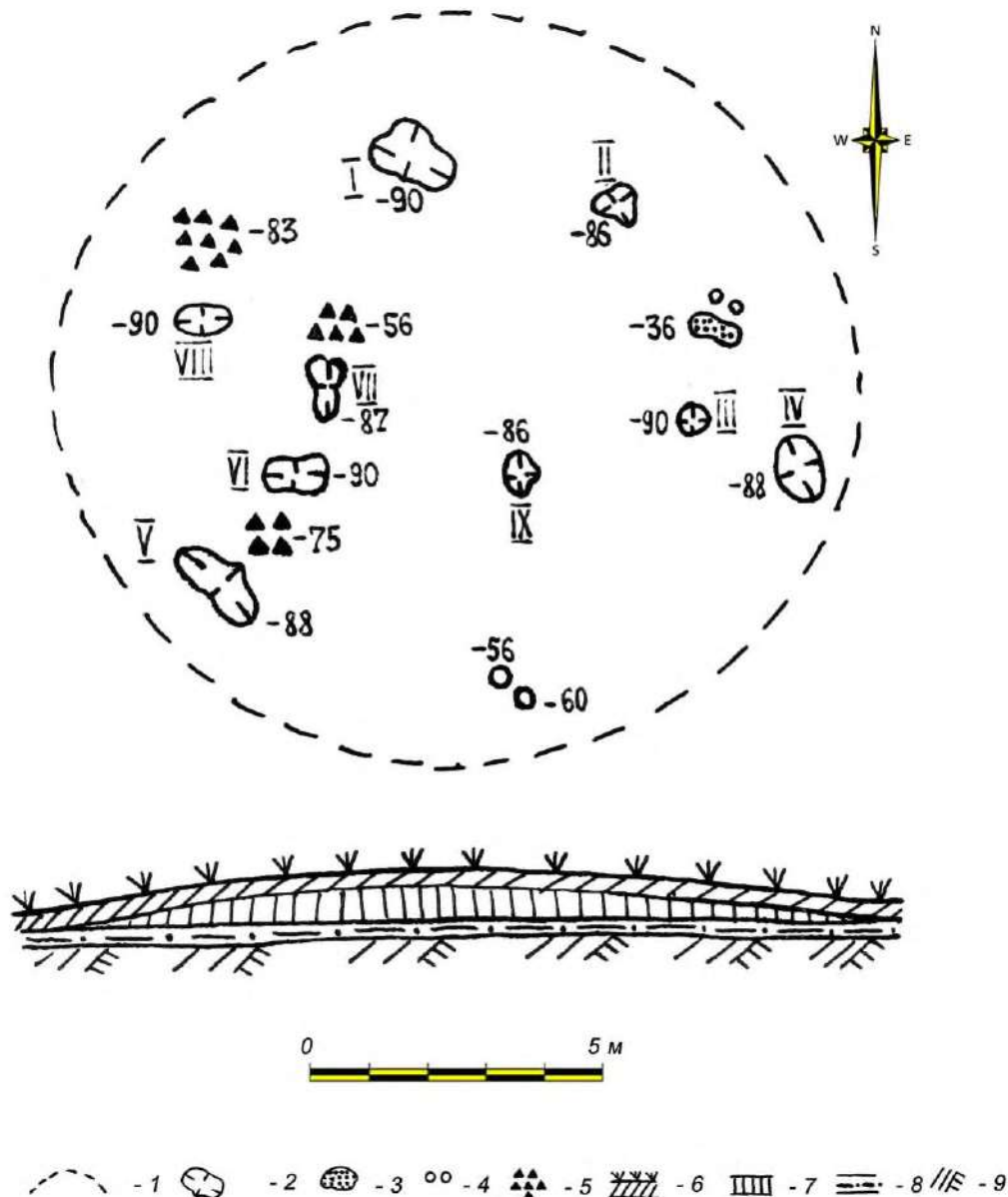

Рис. 9. Кавське. План і стратиграфічний профіль насипу 2: 1 – межі насипу; 2 – вогнищеві ями; 3 – зольні плями; 4 – посуд; 5 – скупчення кераміки; 6 – шар чорнозему; 7 – штучний насип; 8 – шар суглинку; 9 – материк (за Сवेशников, 1971)

Fig. 9. Kavskoe. Plan and stratigraphic profile of berm 2: 1 – lines of berm; 2 – fire pits; 3 – ashen spots; 4 – tableware; 5 – concentration of ceramic; 6 – a layer of chernozem; 7 – artificial berm; 8 – a layer of loamy soil; 9 – bedrock (by Сवेशников, 1971)

Інше поселення, на якому, крім культурного шару, зафіксовано нерухомі об'єкти, локалізоване в ур. Верхи біля с. Сіде Самбірського р-ну. Пункт розміщений разом із курганным могильником цієї ж культури в одній і тій же місцевості [Цигилик, 1997, арк. 3–6; Цигилик та ін., 1999, с. 191–192; Machnik, Cyhyłyk, 2001, s. 452]. Поселення розташоване на плоскій гірській височині з максимальною висотою 360 м н. р. м. [Павлів, Петегирич, Принада, 2004, с. 48; Machnik, Pawliw, Petehyrycz, 2005, s. 16; Machnik, Pavliv, Petehyrycz, 2006a, s. 127].

Пам'ятка досліджена площею 400 м² (рис. 6). Тут стверджено таку стратиграфічну послідовність культурних шарів: під сіро-коричневим орним товщиною 0,3 м залягав шар чорної землі потужністю 0,2–0,3 м у центральній частині, що плавно зменшувався до країв розкопу. Нижче розміщений шар коричневого кольору потужністю 0,1–0,15 м. Рухомий матеріал походив переважно з чорного, натомість знахідки в коричневому виявлені в незначній кількості. Крім цього, у чорному шарі в центральній частині розкопу зафіксовано скупчення деревного вугілля, які визначено як вогнища 1 та 4. Вогнище 1 розмірами 0,6×0,3 м. Вогнище 4 значно більше – 1×2 м. Інші два представлені сильно перепаленою до червоного кольору землею (вогнища 2, 3). Вогнище 2 невеликих розмірів, діаметром близько 0,5 м. У ньому виявлено фрагменти сильно перепаленого кременю та дрібні вуглики. Вогнище 3 овальної форми та близько 1 м у діаметрі (рис. 7) (можливо, це основа печі). Товщина перепаленої цеглястої глини в центральній частині сягала 8 см, що свідчить про тривалу дію вогню [Цигилик, 1997, арк. 4; Machnik, Sosnowska, Cyhyłyk, 1997, s. 3–6]. Для опалення найчастіше використовували дерево породи дуба. Зокрема, у 37 зразках сировина ідентифікована як *Quercus* (дуб) і лише у 2 – як *Alnus* (вільха) [Lityńska-Zajac, 1997, s. 29].

Подібно до поселення в Сідому, пункт неподалік Кавська розміщений в одній місцевості з курганным могильником, у якому насипи 3 та 6 належать до курганных поховань КШК, 4, 5 – до комарівської культури, а 1, 2 – до залишків поселень [Свешніков, 1977–1980, арк. 49].

Насип 1 висотою 0,86 м від рівня сучасної поверхні, овальної форми (із півночі на південь – 17,8 м, із заходу на схід – 19,6 м) (рис. 8). Стратиграфія така: верхній шар до глибини 0,36 м складався із світло-коричневого шару сучасного ґрунту; нижній – представлений культурним шаром темно-коричневого кольору товщиною 0,66 м, що лежав на материк (сіро-коричнева глина). У культурному шарі виявлено по три зольні плями й вогнищеві ями. Зольні плями діаметром до 1,5 м перебували по центру насипу та в його південно-східній частині. Їхня форма – неправильно округла або овальна в перетині лінзоподібної, товщиною до 0,1 м. У двох центральних плямах, які склалися із змішаної землі зі золою та невеликої кількості деревного вугілля, виявлено кам'яну клиноподібну сокиру, крем'яні нуклеуси, а навкруги – розтирач від зернотерки, кам'яний молот та скупчення фрагментів кераміки і крем'яних відщепів, залишених на місці виготовлення знарядь.

Вогнищеві ями досліджені на глибині 1–1,02 м у південній та південно-східній частинах насипу. Вони заглиблені в материк на 0,16–0,2 м, у плані неправильної форми розмірами 0,76×1,24 м, 2,36×2,92 м, 0,96×2,08 м і були заповнені темним шаром із значною кількістю золи й деревного вугілля, які утворювали на дні ям щільний шар товщиною 0,1–0,12 м. На дні ями 1 виявлено фрагменти від сферичної посудини, що не підлягала реконструкції, кубок із високими стінками та кам'яну сокиру. Навколо вогнищевих ям – скупчення кераміки й кам'яні (дві зернотерки, дві клиновидні сокири) і крем'яні (два різці, скребло) предмети. Ці знахідки зафіксовані на рівні простеження вогнищевих ям чи дещо вище від них. В інших частинах насипу на різній глибині (0,4–0,9 м) виявлено крем'яні відщепи (понад 20 одиниць), пластини та їхні фрагменти, різці, кінцевий та боковий скребки, проколки, ніж [Свешніков, 1971, арк. 58–59].

Насип 2 діаметром 12,8 м по лінії північ–південь та 14,22 м по лінії захід–схід, висотою 0,64 м від сучасного горизонту (рис. 9). Сучасний ґрунт світло-коричневого кольору залягав до відмітки 0,32 м. Нижче виявлено культурний шар темно-коричневого кольору товщиною 0,52 м, що лежав на материк (сіро-коричнева глина). У східній частині насипу на глибині

0,32 м відкрито зольну пляму розмірами 0,48×0,84 м і товщиною 5 см. Навколо неї виявлено дві посудини, крем'яні ножеподібну пластину та скребло. На глибині 0,86–0,9 м зафіксовано 9 вогнищевих ям неправильної форми розмірами від 0,32×0,51 м до 0,4×1,84 м і глибиною 0,08–0,2 м.

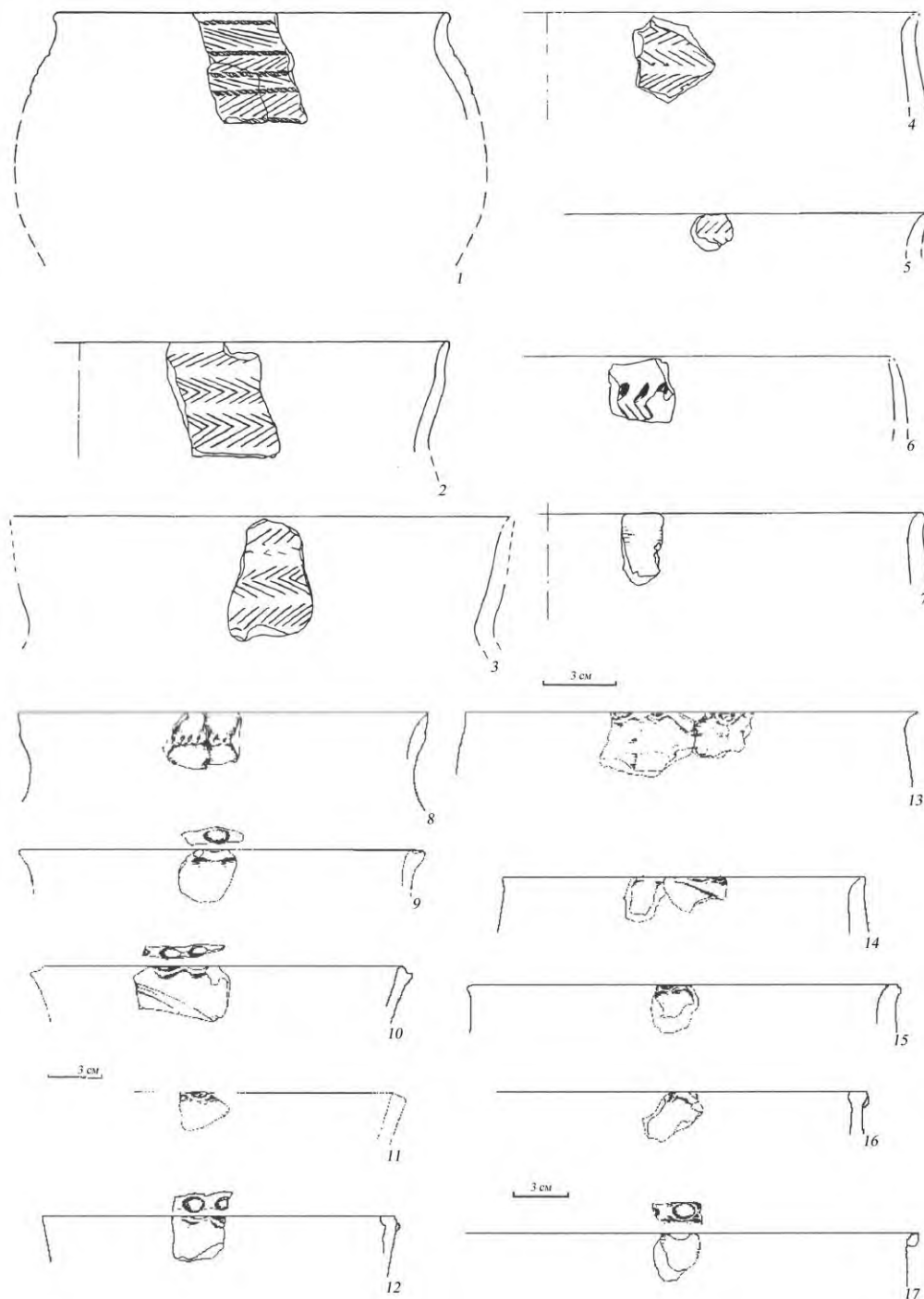

Рис. 10. Сіде, ур. Верхи. Фрагменти керамічних посудин (за Machnik, Sosnowska, Cyhyłyk, 1997)
Fig. 10. Side, Verkhy Place. Fragments of ceramic vessels (by Machnik, Sosnowska, Cyhyłyk, 1997)

У різних частинах насипу, головню навкрузи зольної плями та вогнищевих ям, на глибині від 0,56 м до 0,83 м виявлено куски глиняної обмазки (деякі з відбитками прутів), скупчення фрагментів кераміки і розбитих посудин, кам'яні вироби (частину зернотерки, бойову й клиноподібну сокири), крем'яні нуклеуси, різці, ножі на пластинах, наконечник стріли, відбійник, сокиру та значну кількість відщепів. Із фрагментів кераміки вдалося реставрувати три посудини [Свешніков, 1971, арк. 59–60].

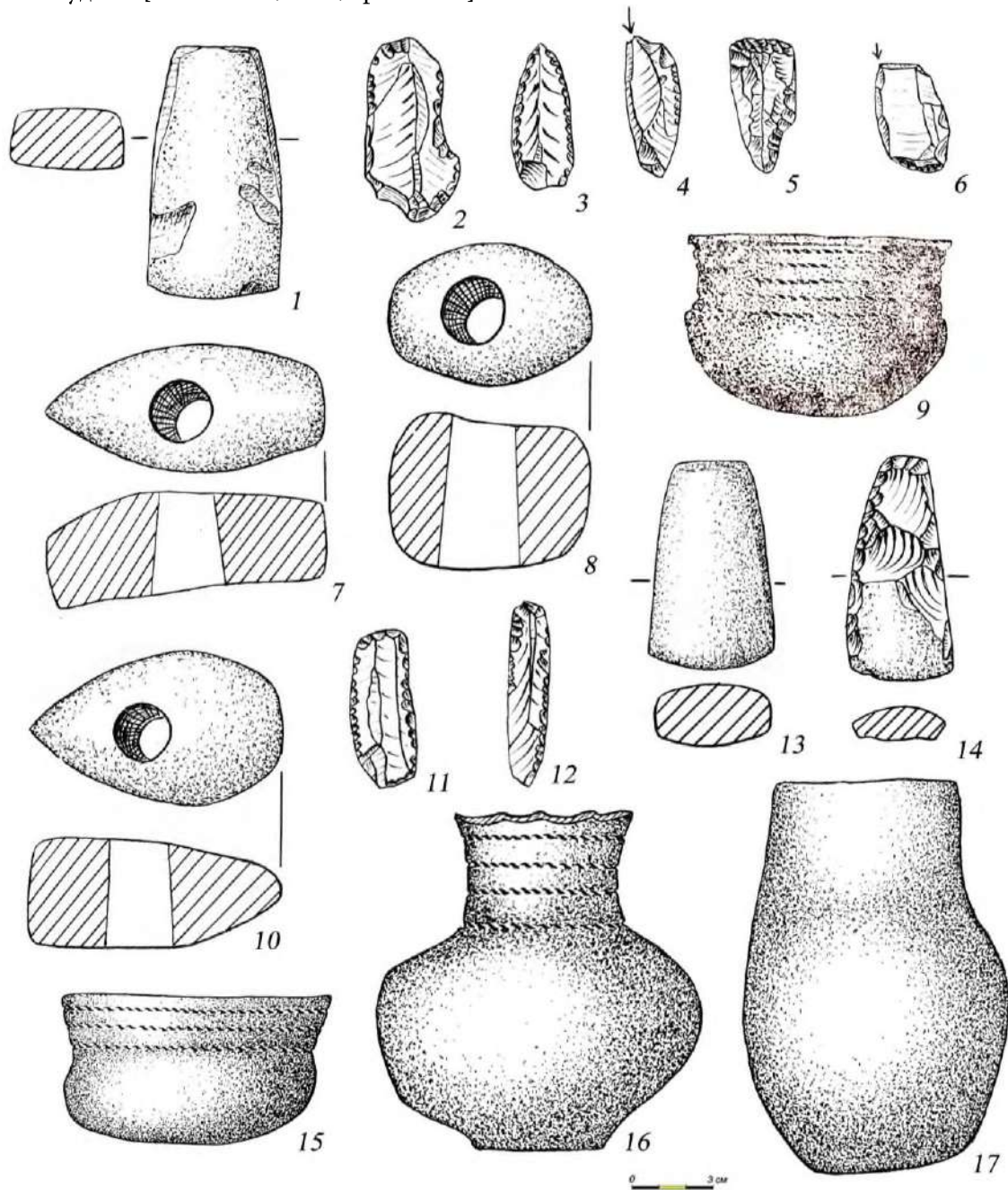

Рис. 11. Кавське. Артефакти з насипу 1 (1–9) та 2 (10–17): 1, 7, 8, 10, 13 – камінь; 2–6, 11, 12, 14 – кремій; 9, 15–17 – глина (за Свешніков, 1971)

Fig. 11. Kavskе. Artefacts from berm 1 (1–9) and 2 (10–17): 1, 7, 8, 10, 13 – stone; 2–6, 11, 12, 14 – flint; 9, 15–17 – clay (by Свешніков, 1971)

Дискусія. Стан дослідження поселень КШК на території Верхнього Придністер'я загалом відповідає рівню дослідження цієї культури в південно-східній частині її розповсюдження. Так, для прикладу, на території Польщі, незважаючи на значну джерельну базу та велику кількість досліджень пам'яток КШК в останні десятиліття із залученням міждисциплінарних методів, поселення вивченні вкрай слабо [Witkowska, 2006]. На території Малопольщі відомо близько 50 поселень. Однак тільки на кількох досліджено нерухомі об'єкти [Głowacz, 2015, s. 37–43]. До прикладу, на пам'ятці 2 у Янове відкрито доволі великий об'єкт (2,36×2,24 м), який за виявленим матеріалом інтерпретовано як господарську яму-комору [Makarowicz, 2016, s. 263].

Зупинімося детальніше на встановленні хронології досліджених поселень у Верхньому Придністер'ї. Найраніша пам'ятка з-поміж поселенських пунктів належить Сідому, яке на сьогодні залишається єдиним поселенням із отриманим датуванням за допомогою ¹⁴C. Аналіз деревного вугілля із вогнищ свідчить, що залишки поселення датуються часом 2900–2850 BC [Machnik, Pawliw, Petehyrycz, 2005, s. 27; 2006, s. 100]. Важливість відкриття у тому, що пам'ятка в Сідому разом із невеликою кількістю курганных і ґрунтових поховань ще більше підтверджує думку, що вже на початку раннього етапу розвитку нечисленні групи населення КШК колонізували територію Наддністрянщини. За наявності й інших поселень та поховань такого раннього віку на цих теренах постає необхідність переглянути сучасні схеми генези КШК на території Центрально-Східної Європи [Павлів, Петегірич, Махнік, 2015, с. 324; Machnik, Pawliw, Petehyrycz, 2007, s. 27]. На ранній вік вказує і виявлений рухомий матеріал. Передовсім посудини із вінцями, декоровані зачіпами (рис. 10, 8–17), які мають аналогії серед інших пам'яток «загальноєвропейського горизонту» на значних просторах розповсюдження культури [Machnik, Sosnowska, Cyhylyk, 1997, s. 22, рис. 9]. Територіально найближчі аналогії до цього матеріалу виявлені у похованні в Сивках над Збручем [Luba-Radzimiński, 1879, s. 65, tabl. IV, 1] та на півдні Білорусі – на поселенні у Камарині 2 [Кривальцевіч, 2004, с. 52, мал. 10, 6].

Як вважають дослідники, пункт біля Кавського – це особливий тип поселення – сезонне на штучних насипах [Свешников, 1990, с. 51]. У першій половині XX ст. в історіографії з'являються тези про зарахування до поселень на штучних насипах деяких поховальних пам'яток поблизу сіл Залужани, Болахівці та Стебник, які дослідили В. Деметрикевич і М. Рошка [Demetrykiewicz, 1897, s. 116–134; Roska, 1919, s. 27–29; Kostrzewski, 1939–1948, s. 187]. Однак із критикою існування на Передкарпатті поселень на штучних насипах ще в 60-х роках минулого століття виступив Я. Махнік. Дослідник обумовив це недостатнім рівнем методичної бази під час проведення археологічних досліджень у першій половині XX ст. Зате не заперечує трактування насипів 1 і 2 у Кавському як поселення на штучних утвореннях [Machnik, 1960, s. 209–218].

Відносне датування поселення у Кавську дає змогу встановити рухомий матеріал, зокрема круглодонна кераміка, яка має чіткі зв'язки з посудом середньодніпровської культури (рис. 11, 9, 15). На сьогодні уточнено періодизацію пам'яток цієї культури, де випростані поховання зі специфічним (круглодонним) посудом зараховують до її пізнього етапу [Бунятян, 2005, с. 26–34]. Такі посудини походять із Забари, Березівки, Шандри, Кагарлика [Артеменко, 1963, рис. 7, 4–6; 1967, рис. 1, 1–5; 2, 2]. Подібної форми, проте орнаментована «паркетним» мотивом, також походить зі Свердловського острова, де була виявлена у стінці кар'єру [Куриленко, Отрощенко, 1998, с. 48, рис. 2, 5].

Із випроганих поховань середньодніпровської культури відома близька посудина (Бурти, поховання 286/9) до виробу з насипу 2 у Кавському. Проте кубок із Бурти орнаментований на краях вінець смугою заглиблених насічок [Бунятян, 2005, рис. 4, 6]. Натомість інша знахідка з поховання пізнього етапу з Ходосович, подібно до цього виробу, неорнаментована й виконана на вузькому добре вираженому денці [Артеменко, 1967, рис. 15, 4]. Із керамічних комплексів середньодніпровської культури є й інші аналогії до кубка з насипу 2 у Кавському [Артеменко, 1970, с. 97, рис. 30, 6].

Таблиця 1
Топографічні особливості розміщення поселень

№ п/п	Назва пам'ятки	Тип пам'ятки	Топографічні особливості	Річка	Басейн річки	Абсолютні відмітки н. р. м. (м)	Експозиція	Бібліографія
1	Бовшів II (ур. Підліски)	Поселення	Терасова	Гнила Ліпа	Дністер	–	Південна	Крушельницька, 1962, арк. 13; Крушельницька та ін., 1982, с. 8; Свешніков, 1974, с. 28
2	Гончарівка	Поселення	Мисова	Струмок	Західний Буг	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 21; Свешніков, 1976, с. 53
3	Гумніська	Поселення	Мисова	–	Західний Буг	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 25; Свешніков, 1976, с. 48
4	Дашава	Поселення	Заплавна	Безіменний потічок	Дністер	–	–	Рудий, Касюхнич, Вітвицька, 2003, с. 19–20
5	Жидачів	Поселення	Мисова	Дністер	Дністер	–	–	Макевий, 2000, с. 11, 15
6	Затока I	Поселення	Мисова	Верешня	Дністер	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 23
7	Затока II	Поселення	Мисова	Верешня	Дністер	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 23
8	Кавське	Поселення	Заплавна	Ступиця	Дністер	–	–	Бернякович, 1959, с. 34; Vetřáková, 1959, s. 694
9	Карачинів	Поселення	Мисова	Стара	Дністер	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 26
10	Колодуби	Поселення	Заплавна	Дністер	Дністер	–	–	Макевий, 1998, с. 30; Макевий, Козак, 2009, с. 97; Чайка, Довгань, 1996, с. 80
11	Львів, (вул. Огієнка, 1)	Поселення	Терасова	–	Західний Буг	–	–	Булук, 2006, с. 303–304; 2008, с. 217; 2010, с. 32; Макевий, 2008, с. 112–113, 118
12	Мшана	Поселення	Заплавна	–	Дністер	–	–	Макевой и др., 1978, с. 356
13	Нижанковичі I	Поселення	Терасова	Вігор	Сян	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 19
14	Нижанковичі II	Поселення	Терасова	Вігор	Сян	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 19
15	Нижанковичі III	Поселення	Терасова	Вігор	Сян	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 19
16	Підгороддя	Поселення	Мисова	Гнила Ліпа	Дністер	–	–	Вуянко, 1995, с. 78; Павлів, Петегирч, 2015, с. 71
17	Підмостинчі	Поселення	Терасова	Вігор	Сян	–	–	Крушельницька та ін., 1982, с. 19
18	Прийма	Поселення	Мисова	Безіменний потічок	Дністер	375	Північна	Макевий, 1993, с. 55–56; 1998, с. 30; Макевий та ін., 2009, с. 94, 96
19	Сіде	Поселення	Терасова	Дністер, Черхова	Дністер	360	–	Макевий, Козак, 2009, с. 40, 110; Павлів, Петегирч, Принада, 2004, с. 48–49; Циглик, 1995, с. 103; Циглик та ін., 1999, с. 191–192; Machnik, Sosnowska, Sułczyński, 1997, s. 3–28
20	Старий Самбір	Поселення	Терасова	Яблунька, Дністер	Дністер	410	–	Грибович та ін., 1996, с. 15; Макевий, Козак, 2009, с. 113–114; Циглик, 1995, с. 102
21	Хирів	Поселення	Терасова	–	Дністер	368	–	Грибович та ін., 1996, с. 13

Безпосереднє просування населення середньодніпровської культури в західному напрямку відбувалось зі середини III тис. до н. е. [Kadrow, 2003, tabl. 1, fig. 1]. Для прикладу, могильники КШК у Свенте (Польща), в матеріальній культурі якого простежуються значні впливи середньодніпровської, на основі 13 дат, одержаних методом ^{14}C , існував у часі 2550–2350 BC [Włodarczak, 2018, p. 178]. Відтак і поселення у Кавську потрібно датувати другою половиною III тис. до н. е.

На поселенні в Бовшеві знайдено невелику колекцію керамічного посуду, серед якого фрагмент належить великій амфороподібній посудині, прикрашеній горизонтальними відтисками шнура (див. рис. 5, 6). Із пункту походить фрагмент, найімовірніше кубка, з рівно зрізаними краями вінець жовто-рожевого кольору, декорованого відтисками ялинки (див. рис. 5, 4), який за зовнішнім виглядом нагадує посуд середньодніпровської культури. Зокрема, подібні знахідки цієї культури виявлені на території Волині [Бунятян, Самолук, 2011, рис. 2]. Третій фрагмент вінець оздоблений наліпним виступом на краю (див. рис. 5, 5). Форма посудини та оздоблення вінець такими гудзами притаманні для керамічних комплексів пам'яток епішнурового горизонту, а найчастіше – межановицької культури, які з'являються у її ранній фазі [Kadrow, Machnik, 1997, рис. 13, A2, A1b, B1, C1].

Так, матеріал, який І. Свешніков відніс до КШК, вказує на пізню хронологію пам'ятки в Бовшеві. Відтак, виникають запитання: чи ми маємо справу з поселенням КШК чи з пам'яткою межановицької? Чи, крім матеріалу КШК, тут є й артефакти епішнурового горизонту? І чи взагалі цей пункт належить до поселенських пам'яток? На останні міркування наштовхує наявність на урочищі двох скорчених поховань невизначеного часу (рис. 12), на які не звернув увагу І. Свешніков [Крушельницька, 1963, арк. 21–22, фото 8–9]. Також є певні методологічні застереження, оскільки свого часу всі шнурові й епішнурові культури Прикарпаття, Поділля та Волині вважали єдиним цілим та інтерпретували як «шнурові» [Свешніков, 1974].

Поселення у Приймі I також неоднозначне. Перш за все, пам'ятка розміщена на схилі глибокого яру, тому не потрібно відкидати припущення, що сюди матеріал міг потрапити із верхніх рівнів гори [Мацкевий, Лосик,

Рис. 12. Бовшів, ур. Підліски. Поховання з квадрату 4/А, яке 1962 р. відкрила Л. Крушельницька (за Крушельницька, 1963)

Fig. 12. Bovshiv, Pidliski Place. Burial from square 4/A, which in 1962 was discovered by L. Krushelnytska (by Крушельницька, 1963)

Панахид, 2009, с. 84]. Що ж до датування поселення, то автор досліджень відносить її до КШК, без визначення детальнішої хронології. З'ясувати це питання дає можливість кераміка, зовнішня поверхня якої оздоблена комбінацією потрійного та подвійного шнурового декору (див. рис. 5, 1, 2). Така орнаментация з'являється у пізній фазі розвитку КШК [Budziszewski, Włodarczak, 2010, s. 108]. Вона присутня, у незначній кількості, і на території Верхнього Придністер'я [Machnik, Pavliv, Petehyryč, 2006b, p. 220, fig. 20, 4]. Однак стає масовою у пам'ятках епішнурового горизонту та пов'язана із протомежановицькою фазою межановицької культури й ранніми пам'ятками городоцько-здовбицької [Бунятян, 2014, с. 24]. Видається, що конічна форма збережених уламків посуду із Прийми більше нагадує протомежановицький посуд, а не шнуровий. Водночас не можна однозначно оцінювати колекцію з опублікованих тільки двох-трьох знахідок. Варто заново піддати аналізу її усю з огляду на нові джерела до вивчення шнурових та епішнурових культур Центрально-Східної Європи.

Отже, поселення КШК на території Верхнього Придністер'я виникають вже на ранньому етапі розвитку цієї культури. Однак їх збільшення відбулося на пізньому.

Відзначу ще дві закономірності, простежені в досліджених поселеннях КШК Верхнього Придністер'я. По-перше, на двох із чотирьох розглянутих поселеннях (Прийма, Сіде), виявлено матеріал культури лійчастого посуду [Мацкевий, 1993, с. 55; Machnik, Sosnowska, Cyhłyk, 1997, s. 22–23]. Однак аж ніяк не можна говорити про контакти між двома культурами. Тут засвідчено послідовну зміну первісних культур у досліджуваному регіоні. По-друге, у двох пунктах (Кавське, Сіде) поселення та могильник розміщені в одній і тій же місцевості, що є цікавим фактом та потребує детальнішого вивчення.

Отже, на сьогодні відомо чотири поселення КШК, досліджені розкопками. На основі цього встановлено, що поселення в Бовшеві повністю зруйноване та викликає певні застереження у самій інтерпретації пам'ятки. Це ж саме стосується і поселення у Приймі I, яке може бути дещо пізнішим у часі. Натомість у Сідому та Кавському виявлено, крім культурного шару, залишки вогнищ, зольні плями й вогнищеві ями. Слідів тривалих житлових споруд не знайдено, що може свідчити про сезонність стоянок.

Особливості планувальної структури та різні вияви матеріальної культури, пов'язані з життям на поселеннях, допоможуть з'ясувати тільки проведені в майбутньому комплексні стаціонарні археологічні дослідження. Імовірно, що нові здобутки у вивченні поселень уможливають їх нову інтерпретацію. Адже про кожне з них одержано мізерно інформації. Можливо, частина пам'яток, зарахована до поселень, може насправді бути залишками розораних курганів, матеріал із яких і виявили під час розвідкових та стаціонарних досліджень.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Авторка заявляє, що в неї немає наявного конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли би вплинути на дослідження, результати яких наведені в цій статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Артеменко, И. (1963). Среднеднепровская культура. *Советская археология*, 2, 12–37.
- Артеменко, И. (1967). *Племена верхнего и среднего Поднепровья в эпоху бронзы*. Москва, 140 с.
- Артюх, В., Конопля, В., Мацкевой, Л., Поцилуйко, Н. (1977). Обследования на территории Львова и Львовской области. *Археологические открытия 1976 года*, 262–263.
- Артюх, В., Мацкевой, Л., Боднар, Г. (1975). Розвідки на території Львова і Львовської області. *Археологические открытия 1974 года*, 250–252.
- Бернякович, К. (1959). Роботи Прикарпатської археологічної експедиції в 1956–1957 рр. *Археологічні роботи музею в 1952–1957 рр*, Львів, 29–42.
- Булик, Н. (2006). З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 10, 298–317.

- Булик, Н. (2008). Археологічні осередки Львова (1875–1914): наукові пошуки та польові здобутки. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 11, 209–237.
- Булик, Н. (2010). Львівська археологія до першої світової війни. *Profesor Leon Kozlovski, Lviv; Warsaw*, 18–81.
- Бунятян, К. (2005). Хронологія та періодизація поховань середньодніпровської культури Правобережної України. *Археологія*, 4, 26–36.
- Бунятян, К. П. (2014). Час формування городоцько-здовбицької культури. *Археологія*, 4, 18–30.
- Бунятян, К., Самолюк, В. (2011). Прояви середньодніпровської культури на Волині і проблема давніх шляхів. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym: Szlaki międzymorza IV–I tys. Przed Chr.*, Poznań, 247–257.
- Войтович, М. (2012). Культура шнурової кераміки на Українському Прикарпатті: пам'ятки типу Кавсько-Колпець. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 16, 141–154.
- Войтович, М. (2021). Культура шнурової кераміки Верхнього Придністер'я: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.04 – археологія; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства Львів, 20 с.
- Вуянко, М. (1995). Заселення Рогатинської землі (За археологічними даними). *Рогатинська земля: історія та сучасність*, Львів; Рогатин, 78–80.
- Грибович, Р., Гупало, В., Мацкевий, Л., Петегирич, В., Цигилик, В. (1996). Роботи українсько-польської археологічної експедиції. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.*, Львів, 13–16.
- Конопля, В. (1996). Кам'яні свердленні сокири з курганного могильника культури шнурової кераміки біля с. Раделичі. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.*, Львів, 28–34.
- Кривальцевіч М. (2004). Курган сярэднядняпроўскай культуры на возеры Камарын каля Рагачова. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 19, Мінск, 34–57.
- Крушельницька, Л. І. (1962). Звіт про розкопки на багат шаровому поселенні біля с. Бовшів Більшевіцького району, Станіславської області. Науковий архів ІУ НАНАУ. Оп. 5. Од. зб. 307. Львів, 1–14 арк.
- Крушельницька, Л. І. (1963). Звіт про розкопки на багат шаровому поселенні біля с. Бовшів Більшевіцького району, Станіславської області у 1962 р. Науковий архів ІУ НАНАУ. Оп. 5. Од. зб. 307. Львів, арк. 15–45.
- Крушельницька, Л., Мацкевой, Л., Свешніков, І., Попович, І., Балагурі, Е., Герета, І. (1982). *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза*, 2, Київ, 193 с.
- Куриленко, В., Отрощенко, В. (1998). Динаміка культурних змін за доби бронзи у Мезинському мікрорайоні на Десні. *Археологія*, 1, 46–56.
- Литвиненко, М. (1958). Наукова робота Львівського історичного музею. *Український історичний журнал*, 2, 158–159.
- Мацкевий, Л. (1993). Дослідження в печерному комплексі Прийма І. *Studia Archaeologica*, 1, 50–58.
- Мацкевий, Л. (1998). Питання найдавнішого заселення Миколаївщини. *Миколаївщина. Збірник наукових статей*, 1, Львів, 8–38.
- Мацкевий, Л. (2008). *Археологічні пам'ятки Львова*. Львів, 124 с.
- Мацкевой, Л., Адаменко, О., Артюх, В. (1978). Работы в Предкарпатье и Поднестровье. *Археологические открытия 1977 года*, 356–357.
- Мацкевий, Л., Козак, В. (2009). *Старожитності Дрогобицького передгір'я*. Львів, 184 с.
- Мацкевий, Л., Лосик, М., Панахид, Г. (2009). Питання комплексного міждисциплінарного аналізу шарів енеоліту, ранньої бронзи та ранньозалізного часу з першого навісу Прийма І. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 13, 80–101.
- Павлів, Д., Петегирич, В. (2015). Археологія і давня історія Рогатинщини. *Старожитності Рогатинщини*. Львів, 16–96.
- Павлів, Д., Петегирич, В., Махнік, Я. (2015). Українсько-польська археологічна експедиція: наукові здобутки та перспективи. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 19, 323–347.
- Павлів, Д., Петегирич, В., Принада, І. (2004). Археологія Бойківщини: нові відкриття. *Бойківщина. Науковий збірник*, 2, Дрогобич; Трускавець, 40–69.

- Пастеркевич, В. (2018). Пізня кам'яна доба в басейні річки Вишня. *Культурно-поселенські зміни в басейні річки Вишня*, 116–124.
- Рудий, В., Касюхнич, В., Вітвіцька, Г. (2003). Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Львівщині в 2000–2001 роках. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 6, 16–37.
- Свешніков, І. (1959). Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952–1957 рр. *Археологічні роботи музею в 1952–1957 рр*, Львів, 3–27.
- Свешников, И. К. (1971). *История Предкарпатья, Подолии и Волыни в конце III – начале II тысячелетия до н. э. Дисертация на соискание ученой степени доктора исторических наук*. Науковий архів ІУ НАНАУ. Оп. 2. Од. зб. 358. Львов, 411 арк.
- Свешніков, І. (1974). *Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери*. Київ, 208 с.
- Свешніков, І. (1976). *Довідник з археології України. Львівська область*. Київ, 96 с.
- Свешніков, І. К. (1977–1980). *Бронзова доба Прикарпаття і Волині*. Науковий архів ІУ НАНУ. Оп. 2. Од. зб. 632. Львів, 328 арк.
- Свешников, И. (1990). *Культура шнуровой керамики. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Энеолит, бронза и раннее железо*, Киев, 49–57.
- Смішко, М. (1959). Археологічні дослідження в західних областях України за роки радянської влади. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2, 5–28.
- Цигилик, В. (1995). Робота спільної українсько-польської археологічної експедиції у Прикарпатті. *Бойківщина: історія та сучасність*, Львів; Самбір, 101–103.
- Цигилик, В. М. (1997). *Звіт про роботу Українсько-польської археологічної експедиції у 1996 р.* Науковий архів ІУ НАНАУ. Львів, 34 арк.
- Цигилик, В., Грибович, Р., Гупало, В., Мацкевий, Л., Павлів, Д., Петегирич, В. (1999). Археологічні дослідження в околиці села Сіде на Прикарпатті. *Львівський археологічний вісник*, 1, Львів, 191–195.
- Чайка, Р., Довгань, П. (1996). Нові матеріали до археологічної мапи Львівщини. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.*, Львів, 78–82.
- Bernjakovič, K. (1959). *Sídliště lidu se šňurovou keramikou na Horním Dněstru a Sanu. Archeologické Rozhledy*, 11/5, Praha, 692–698.
- Budziszewski J., Włodarczak P. (2010). *Kultura pucharów dzwonowatych na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków, 248 s.
- Demetrykiewicz, W. (1897). *Kurhany w Pzemyskiem i Drohobyckem. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnologiczne*, 2, Kraków, 116–134.
- Głowacz, M. (2015). *Gospodarka kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce. Praca magisterska*. Rzeszów, 70 s.
- Kadrow, S. (2003). Absolute chronologi of the Midle Dnieper culture between the Upper Bug, Vistuls and Dniester rivers. *Baltic–Pontic Studies*, 12, 241–246.
- Kadrow S., Machnik J. (1997). *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*. Kraków, 197 s.
- Kostrzewski, J. (1939–1948). Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. *Encyklopedia Polska*, 4, Kraków.
- Lityńska-Zajac, M. (1997). Węgle drzewne z osady kultury ceramiki sznurowej w Side kolo Sambora. *Rocznik Przemyski*, 33/5, Przemyśl, 29–32.
- Luba-Radziński Z. (1879). Dalsze poszukiwania archeologiczne w pow. Ostrogskim na Wołyniu. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, 3, Kraków, 61–69.
- Machnik J. (1960). Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich. *Acta Archeologica Carpatica*, 2/1–2, 55–86.
- Machnik, J. (1979). Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w dorzeczu górnego Dniestru. *Acta Archeologica Carpatica*, 19, 51–71.
- Machnik, J., Cyhyłyk, W. (2001). Z badań polsko-ukraińskiej ekspedycji archeologicznej w międzyreczu Sanu i Górnego Dniestru. *З археології України та Ойцовської Юри*. Ойцов, 447–461.

Machnik, J., Pawliw, D., Petehyrycz, W. (2005). Z badań nad najdawniejszymi dziejami rejonu Drohobycz. *Drohobycz miasto wielu kultur*, Rzeszów, 9–59.

Machnik, J., Pavliv, D., Petehyryč, V. (2006). Notes on the History of Archaeological Research in the Upper Basin the Dnister River. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 94–105.

Machnik, J., Pavliv, D., Petehyryč, V. (2006a). Results of the archaeological Field Survey on the Sambir Upland. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 126–142.

Machnik J., Pavliv D., Petehyryč V. (2006b). Barrow of the late Corded Ware Culture from Bikiv, Drohobych district. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 195–227.

Machnik, J., Pawliw, D., Petehyryč, W. (2007). Wspólne polsko-ukraińskie badania nad pradziejami dorzecza Górnego Dniestru. *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, Rzeszów, 11–33.

Machnik, J., Pawliw, D., Petehyrycz, W., Hrybovyc, R. (2000). Prahisteryczne kurhany na Podkarpackich wysoczyznach górnego Dniestru. *150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, 185–207.

Machnik, J., Sosnowska, E., Cyhyłyk, W. (1997). Osada ludności kultury ceramiki sznurowej z początku III tysiąclecia przed Chr. w Side koło Sambora (w świetle badań archeologicznych w 1996 r.). *Rocznik Przemyski*, 33/5, Przemyśl, 3–28.

Makarowicz, P. (2016). Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej. M. Szmyt (red.). *Osadnictwo społeczności neolitycznych na stanowisku 2 w Janowicach, woj. kujawsko-pomorskie. Studi i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej, IV*, Poznań, 263–280.

Roska, M. (1919). Glanement des antiquites de l'epoque prehistorique en Galicie. *Dolgozatok*, 10/1, Kolozsvár, 27–29.

Witkowska, B. (2006). Stanowiska osadowe kultury ceramiki sznurowej z obszarów starowżywnych Europy. *Sprawozdania Archeologiczne*, 58, 21–101.

Włodarczak, P. (2018). Chronometry of the Final Eneolithic Cemeteries at Święte, Jarosław District, from the Perspective of Cultural Relations Among Lesser Poland, Podolia and the North-Western Black Sea Region. *Baltic-Pontic Studies*, 23, 178–212.

REFERENCES

- Artemenko, I. (1963). Srednedneprovskaya kultura. *Sovetskaya arheologiya*, 2, 12–37. (in Russian).
- Artemenko, I. I. (1967). *Plemena Verhnego i Srednego Podneprov'ja v epohu bronzы*. Moskva, 140 p. (in Russian).
- Artyuh, V., Konoplyva, V., Mackevoj, L., & Pocilujko, N. (1977). Obsledovaniya na territorii Lvova i Lvovskoj oblasti. *Arheologicheskie otkrytiya 1976 goda*, 262–263. (in Russian).
- Artyuh, V., Mackevoj, L., & Bodnar, G. (1975). Rozvedki na teritorii Lvova i Lvovskaj oblasti. *Arheologicheskie otkrytiya 1974 goda*, 250–252. (in Russian).
- Berniakovych, K. (1959). Roboty Prykarpatskoi arkheolohichnoi ekspedytsii v 1956–1957 rr. *Arkheolohichni roboty muzeiu v 1952–1957 rr.*, Lviv, 29–42. (in Ukrainian).
- Bulyk, N. (2006). Z istorii arkheolohichnykh doslidzhen u Skhidnii Halychyni v XIX – na pochatku XX st. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 10, 298–317. (in Ukrainian).
- Bulyk, N. (2008). Arkheolohichni osередky Lvova (1875–1914): naukovi poshuky ta polovi zdobutky. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 11, 209–237. (in Ukrainian).
- Bulyk, N. (2010). Lvivska arkheolohiia do pershoi svitovoi viiny. *Profesor Leon Kozłowski*, Lviv; Warsaw, 18–81. (in Ukrainian).

- Buniatian, K. (2005). Khronolohiia ta periodyzatsiia pokhovan serednodniprovskei kultury Pravoberezhnoi Ukrainy, *Archaeology*, 4, 26–36. (in Ukrainian).
- Buniatian, K. P. (2014). Chas formuvannia horodotsko-zdovbytskei kultury. *Archaeology*, 4, 18–30. (in Ukrainian).
- Buniatian, K., & Samoliuk, V. (2011). Proiavy serednodniprovskei kultury na Volyni i problema davnikh shliakhiv. *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym: Szlaki międzymorza IV–I tys. Przed Chr.*, Poznań, 247–257. (in Ukrainian).
- Voitovych, M. (2012). Kultura shnurovoi keramiki na Ukrainському Prykarpatti: pam'iatky typu Kavsko-Kolpets. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 16, 141–154. (in Ukrainian).
- Voitovych, M. (2021). Kultura shnurovoi keramiki Verkhnoho Prydnister'ia. *Dissertation Abstracts International*. I. Krypiakiv Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of NAS of Ukraine. Lviv. 20 p. (in Ukrainian).
- Vuianko, M. (1995). Zaselennia Rohatynskei zemli (Za arkheolohichnymy danymy). *Rohatynska zemlia: istoriia ta suchasnist*, Lviv; Rohatyn, 78–80. (in Ukrainian).
- Hrybovych, R., Hupalo, V., Matskevych, L., Petehyrych, V., & Tsyhylyk, V. (1996). Roboty ukrainsko-polskei arkheolohichnoi ekspeditsii. *Arkheolohichni doslidzhennia na Lvivshchyni u 1995 r.*, Lviv, 13–16. (in Ukrainian).
- Konoplia, V. (1996). Kam'iani sverdlenni sokyry z kurhannoho mohylnya kultury shnurovoi keramiki bilia s. Radelychi. *Arkheolohichni doslidzhennia na Lvivshchyni u 1995 r.*, Lviv, 28–34. (in Ukrainian).
- Kryval'cevič M. (2004). Kurhan siaredniedniaprouskaj kultury na voziery Kamaryn kalia Rahačova. *Historyčna-archealohičny zbornik*, 19, 34–57. (in Belarusian).
- Krushelnyska, L. I. (1962). *Zvit pro rozkopky na bahatosharovomu poselenni bilia s. Bovshiv Bilshetivs'koho raionu, Stanislavskoi oblasti*. Naukovyi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakivcha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Op. 5. Od. zb. 307. Lviv, 1–14 ark. (in Ukrainian).
- Krushelnyska, L. I. (1963). *Zvit pro rozkopky na bahatosharovomu poselenni bilia s. Bovshiv Bilshetivs'koho raionu, Stanislavskoi oblasti u 1962 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakivcha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Op. 5. Od. zb. 307. Lviv, 15–45 ark. (in Ukrainian).
- Krushelnyska, L., Matskevych, L., Svieshnikov, I., Popovych, I., Balahuri, E., & Hereta, I. (1982). *Arkheolohichni pam'iatky Prykarpattia i Volyni doby bronzы ta rannoho zaliza*, 2, Kyiv, 193 p. (in Ukrainian).
- Kurylenko, V., & Otroshchenko, V. (1998). Dynamika kulturnykh zmin za doby bronzы u Mezynskomu mikroraioni na Desni. *Archaeology*, 1, 46–56. (in Ukrainian).
- Lytvynenko, M. (1958). Naukova robota Lvivskoho istorychnoho muzeiu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 158–159. (in Ukrainian).
- Matskevych, L. (1993). Doslidzhennia v pechernomu kompleksi Pryima I. *Studia Archaeologica*, 1, 50–58. (in Ukrainian).
- Matskevych, L. (1998). Pytannia naidavnishoho zaselennia Mykolaivshchyny. *Mykolaivshchyna. Zbirnyk naukovykh statei*. 1, Lviv, 8–38. (in Ukrainian).
- Matskevych, L. (2008). *Arkheolohichni pam'iatky Lvova*. Lviv, 124 p. (in Ukrainian).
- Mackevoy, L., Adamenko, O., & Artyuh, V. (1978). Raboty v Predkarpate i Podnestrove. *Arheologicheskie otkrytiya 1977 goda*, 356–357. (in Russian).
- Matskevych, L., & Kozak, V. (2009). *Starozhytnosti Drohobyskoho peredhir'ia*. Lviv; Drohobych, 184 p. (in Ukrainian).
- Matskevych, L., Losyk, M., & Panakhyd, H. (2009). Pytannia kompleksnoho mizhdystyplinarnoho analizu shariv eneolitu, rannoi bronzы ta rannoizaliznoho chasu z pershoho navisu Pryima I. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 13, 80–101. (in Ukrainian).
- Pavliv, D., & Petehyrych, V. (2015). Arkheolohiia i davnia istoriia Rohatynshchyny. *Starozhytnosti Rohatynshchyny*, Lviv, 16–96. (in Ukrainian).

- Pavliv, D., Petehyrych, V., & Makhnik, Ya. (2015). Ukrainsko-polska arkheolohichna ekspedytsiia: naukovi здобутки та перспективи. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 19, 323–347. (in Ukrainian).
- Pavliv, D., Petehyrych, V., & Prynada, I. (2004). Arkheolohiia Boikivshchyny: novi vidkryttia. *Boikivshchyna. Naukovyi zbirnyk*, 2, Drohobych; Truskavets, 40–69. (in Ukrainian).
- Pasterkevich, V. (2018). Piznia kam'iana doba v baseini richky Vyshnia. *Kulturno-poselenski zminy v baseini richky Vyshnia*, 116–124. (in Ukrainian).
- Rudyi, V., Kasiukhnych, V., & Vitvitska, H. (2003). Arkheolohichni doslidzhennia NDL-81 Lvivskoho universytetu na Lvivshchyni v 2000–2001 rokakh. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 6, 16–37. (in Ukrainian).
- Svieshnikov, I. (1959). Arkheolohichni roboty Lvivskoho istorychnoho muzeiu v 1952–1957 rr. *Arkheolohichni roboty muzeiu v 1952–1957 rr*, Lviv, 3–27. (in Ukrainian).
- Svieshnikov, I. K. (1971). *Istoriia Predkarpat'ja, Podolii i Volyni v konce III – nachale II tysjacheletija do n. je. Disertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora istoricheskikh nauk*. Naukovyi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Op. 2. Od. zb. 358. L'vov, 411 apk. (in Russian).
- Svieshnikov, I. K. (1974). *Istoriia naselennia Peredkarpattia, Podillia i Volyni v kintsi III – na pochatku II tysjacholittia do nashoi ery*. Kyiv, 208 p. (in Ukrainian).
- Svieshnikov, I. (1976). *Dovidnyk z arkheolohii Ukrainy. Lvivska oblast*. Kyiv, 96 p. (in Ukrainian).
- Svieshnikov, I. K. (1977–1980). *Bronzova doba Prykarpattia i Volyni*, Naukovyi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Op. 2. Od. zb. 632. Lviv, 328 ark. (in Ukrainian).
- Sveshnikov, I. (1990). *Kultura shnurovoj keramiki. Archeologiya Prikarpatya, Volyni i Zakarpattia. Eneolit, bronz i rannee zhelezo*, Kiev, 49–57. (in Russian).
- Smishko, M. (1959). Arkheolohichni doslidzhennia v zachidnykh oblastiakh Ukrainy za roky radianskoi vlady. *Materials and studies archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 2, 5–28. (in Ukrainian).
- Tsyhylyk, V. (1995). Robota spilnoi ukrainsko-polskoi arkheolohichnoi ekspedytsii u Prykarpatti. *Boikivshchyna: istoriia ta suchasnist*, Lviv; Sambir, 101–103. (in Ukrainian).
- Tsyhylyk, V. M. (1997). *Zvit pro robotu Ukrainsko-polskoi arkheolohichnoi ekspedytsii u 1996 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Lviv, 34 ark. (in Ukrainian).
- Tsyhylyk, V., Hrybovych, R., Hupalo, V., Matskevych, L., Pavliv, D., & Petehyrych, V. (1999). Arkheolohichni doslidzhennia v okolytsi sela Side na Prykarpatti. *Lvivskyi arkheolohichnyi visnyk*, 1, Lviv, 191–195. (in Ukrainian).
- Chaika, R., & Dovhan, P. (1996). Novi materialy do arkheolohichnoi mapy Lvivshchyny. *Arkheolohichni doslidzhennia na Lvivshchyni u 1995 r.*, Lviv, 78–82. (in Ukrainian).
- Bernjakovič, K. (1959). Sídliště lidu se šnurovou keramikou na Horním Dněstru a Sanu. *Archeologické Rozhledy*, 11/5, Praha, 692–698. (in Czech).
- Budziszewski J., & Włodarczak P. (2010). *Kultura pucharów dzwonowatych na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków, 248 p. (in Polish).
- Demetrykiewicz, W. (1897). Kurhany w Pzemyskiem i Drohobyskem. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*, 2, Kraków, 116–134. (in Polish).
- Głowacz, M. (2015). *Gospodarka kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce. Praca magisterska*. Rzeszów, 70 p. (in Polish).
- Kadrow, S. (2003). Absolute chronology of the Middle Dnieper culture between the Upper Bug, Vistula and Dniester rivers. *Baltic-Pontic Studies*, 12, 241–246. (in English).
- Kadrow S., & Machnik J. (1997). *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*. Kraków, 197 p. (in Polish).
- Kostrzewski, J. (1939–1948). Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. *Encyklopedia Polska*, 4, Kraków. (in Polish).

- Lityńska-Zajac, M. (1997). Węgle drzewne z osady kultury ceramiki sznurowej w Side koło Sambora. *Rocznik Przemyski*, 33/5, Przemyśl, 29–32. (in Polish).
- Luba-Radzimiński, Z. (1879). Dalsze poszukiwania archeologiczne w pow. Ostrogskim na Wołyniu. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, 3, 61–69. (in Polish).
- Machnik, J. (1960). Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich. *Acta Archeologica Carpatica*, 2/1–2, 55–86. (in Polish).
- Machnik, J. (1979). Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w dorzeczu górnego Dniestru. *Acta Archeologica Carpatica*, 19, 51–71. (in Polish).
- Machnik, J., & Cyhyłyk, W. (2001). Z badań polsko-ukraińskiej ekspedycji archeologicznej w międzyrzeczu Sanu i Górnego Dniestru. *Z arkeologii Ukrainy ta Oitsovskoi Yury, Oitsov*, 447–461. (in Polish).
- Machnik, J., Pawliw, D., & Petehyrycz, W. (2005). Z badań nad najdawniejszymi dziejami rejonu Drohobycza. *Drohobycz miasto wielu kultur*, Rzeszów, 9–59. (in Polish).
- Machnik, J., Pavliv, D., & Petehyryč, V. (2006). Notes on the History of Archaeological Research in the Upper Basin the Dnister River. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 94–105. (in English).
- Machnik, J., Pavliv, D., & Petehyryč, V. (2006a). Results of the archaeological Field Survey on the Sambir Upland. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 126–142. (in English).
- Machnik, J., Pavliv, D., & Petehyryč, V. (2006b). Barrow of the late Corded Ware Culture from Bikiv, Drohobycz district. *Environment and man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period. Results of the research of the Polish-Ukrainian Expedition. Prace komisji prehistorii Karpat*, 3, Kraków, 195–227. (in English).
- Machnik, J., Pawliw, D., Petehyryč, W. (2007). Wspólne polsko-ukraińskie badania nad pradziejami dorzecza Górnego Dniestru. *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, Rzeszów, 11–33. (in Polish).
- Machnik, J., Pawliw, D., Petehyrycz, W., & Hrybovyc, R. (2000). Prahistoryczne kurhany na Podkarpaccich wysoczyznach górnego Dniestru. *150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, 185–207. (in Polish).
- Machnik, J., Sosnowska, E., & Cyhyłyk, W. (1997). Osada ludności kultury ceramiki sznurowej z początku III tysiąclecia przed Chr. w Side koło Sambora (w świetle badań archeologicznych w 1996 r.). *Rocznik Przemyski*, 33/5, Przemyśl, 3–28. (in Polish).
- Makarowicz, P. (2016). Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej. M. Szmyt (ed.). *Osadnictwo społeczności neolitycznych na stanowisku 2 w Janowicach, woj. kujawsko-pomorskie. Studi i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej, IV*, Poznań, 263–280. (in Polish).
- Roska, M. (1919). Glanement des antiquites de l'epoque prehistorique en Galicie. *Dolgozatok*, 10/1, Kolozsvár, 27–29. (in French).
- Witkowska, B. (2006). Stanowiska osadowe kultury ceramiki sznurowej z obszarów starowżywnych Europy. *Sprawozdania Archeologiczne*, 58, 21–101. (in Polish).
- Włodarczak, P. (2018). Chronometry of the Final Eneolithic Cemeteries at Święte, Jarosław District, from the Perspective of Cultural Relations Among Lesser Poland, Podolia and the North-Western Black Sea Region. *Baltic–Pontic Studies*, 23, 178–212. (in English).

Стаття: надійшла до редакції 21.03.2022
прийнята до друку 09.06.2022

SETTLEMENTS OF CORDED WARE CULTURE OF UPPER DNISTER REGION:
CONDITIONS AND PERSPECTIVE OF RESEARCHES

Maria VOJTOVYCH

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine, e-mail: danylivmari@ukr.net*

The article is devoted to the settlements of the Corded Ware culture in the Upper Dnister region, which is situated here in III kyr BC. The source base of the study includes 24 sites (Bovshiv, Goncharivka, Humnyska, Zatoka I–II, Kavske, Karachyniv, Klishchivna, Kolodrubby, Korchivka, Lviv (Zamkova Gora), Mshana, Nyzhankovychi (3 sites), Pidmostychi, Pidgoroddya I, Pryima I, Side, Stary Sambir I, Khyriv, Fraga, Yagodivtsi), which are one-third of the generally known. Link to topographic conditions was made for 21 sites, which showed that most of them (43%) are located on the first floodplain terraces of rivers and small streams adjacent to them (Bovshiv, Lviv, Nyzhankovychi I–III, Pidmostychi, Side).

Terrace settlements are situated at significant heights (360–410 m above sea level). The group of cape sites includes seven settlements or 38% of the total number with defined topography (Humnyska, Zatoka I–II, Korchivka, Pidgoroddya, Pryima). Some cape settlements are located on the sloping banks of small rivers and streams, others – on the banks of tributaries of the Dniester River. Settlements on dunes in the valleys of the rivers are 19%. In such topographic conditions, settlements are located in Mshana and Kolodrubby, as well as in the wetlands of the floodplain of the Stupnytsia River near Kavske.

Archaeological excavations have been carried out in only four settlements (Bovshiv, Kavske, Pryima, Side). At the settlement in Side, several objects have been explored, represented exclusively by hearths. Apart from the cultural layer, no objects have been found in the settlements in Bovshiv. Remains of a cultural layer with flint artefacts and fragments of pottery have been found in a multi-layered settlement in Pryima. Several fireplace pits and ash spots have been discovered in Kavske. In chronological terms, the studied stationary settlements indicate the duration of the traditions of settlement structures. Thus, the settlement in Side belongs to the early phase of development of the culture, while in Kavske – to the late one. Settlements in Bovshiv and Pryima must be considered critically because a strong possibility exists that these sites belong to the Epi-Corded Ware culture horizon.

Key words: Corded Ware culture, Upper Dnister region, settlement, topography, cape, floodplain, terrace, cultural layer, hearth, dating.